

MINISTRY OF EDUCATION
REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

SABAH

KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN TƏŞKİLİ

Tələbə: Emin Hüseynzadə

Elmi rəhbər: Hafis Hacıyev

UNEC SABAH

İyun 2019

MÜNDƏRİCAT

TƏŞƏKKÜR NAMƏ	3
ÖN SÖZ	4
GİRİŞ	5
 FƏSİL I. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ AUDİTİN MÜASİR SƏVİYYƏSİNİN TƏHLİLİ	
1.1. Ölkənin müasir maliyyə-kredit sisteminin təhlili. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə kənar nəzarət	7
1.2. Bank fəaliyyətində daxili nəzarətin və kənar auditin rolu və əhəmiyyəti....	18
 FƏSİL II. KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN TƏŞKİLİ METODİKASININ İŞLƏNİLMƏSİ	
2.1. Daxili auditin mahiyyəti, onun məqsədi, vəzifələri və prinsipləri.	26
2.2. Daxili audit yoxlamalarına metodik yanaşmalar.....	32
2.3. Bankdaxili nəzarət sistemində kompüter auditı	36
 FƏSİL III. KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN APARILMASI METODİKASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	
3.1. Daxili audit prosesində kredit əməliyyatlarının yoxlanılması	42
3.2. Bankın xüsusi kapitalının yoxlanılması metodikası	44
3.3. Bankın daxili audit xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və onun yüksəldilməsi istiqamətləri.....	48
NƏTİCƏ	51
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	58

TƏŞƏKKÜRNAMƏ

Elmi işi yazdığım müddətdə mənə hər zaman kömək olan elmi rəhbərim dəyərli Hafis Hacıyev'a dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

ÖN SÖZ

Tədbirin məqsədi kommersiya bankının daxili nəzarəti vəziyyətinin statistika testi və auditinin aparılması üçün metodik proqram və praktiki tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Əsas məqsədlərə əsasən aşağıdakı elmi və praktik vəzifələr daxildir:

1. Kommersiya bankında daxili nəzarət sisteminin hazırki vəziyyətini və böhranın ona təsirini qiymətləndirmək;
2. Auditin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, daxili nəzarətin, metod, forma və üsullarının təsnifatını təkmilləşdirmək;
3. Kommersiya bankında daxili nəzarət sisteminin daxili və xarici auditini gücləndirmək zərurətini kritik qiymətləndirmək və əsaslandırmaq;
4. Audit mərhələsinin və prosedurlarının sistemləşdirilməsi əsasında kommersiya bankında daxili nəzarət sisteminin auditinin yerinə yetirilməsi üzrə metodoloji və metodik qərarların hazırlanması;
5. Ticarət bankında daxili nəzarət sisteminin vəziyyətinin yoxlanılması üçün hesab-çeki metodunun göstəriciləri sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Açar sözlər: Audit, Kommersiya bankı, Daxili audit

GİRİŞ

Hazırda hökumət kredit təşkilatları, o cümlədən kommersiya banklarının maliyyə nəzarətinə böyük diqqət yetirir. Daxili, eyni zamanda, xarici nəzarəti qiymətləndirmək istəməyən müəssisələr tez-tez ağır nəticələr ilə qarşılaşa bilər. Hal-hazırda dövlət orqanlarının birləşdirilmiş dövlətin maliyyə nəzarəti konsepsiyasının hazırlanması üçün səyləri artırılmışdır və nəzarət strukturları maliyyə və iqtisadi səviyyədə, bütün səviyyələrdə universal və yüksək effektiv maliyyə nəzarət sisteminin işlənməsinin artırılması üçün yaradılmışdır.

Milli və müəssisə səviyyəsində idarə olunmanın gücləndirilməsi ilə, xüsusilə ictimai vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün önəmli olan bu maliyyə strukturlarında fəaliyyət göstərən böyük maliyyə resursları nəzərə almaqla daxili banklara nəzarət və kommersiya banklarına böyük diqqət yetirilir. Banklarda idarəetmə səviyyəsində müəyyən nəzarət işləri hər zaman aparılır, amma bu cür işin keyfiyyəti, təşkilatın effektiv bazar idarəetmə tələblərinə, qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara və müasir elm və idarəetmə sisteminin nailiyyətlərinə uyğunluğu vacibdir.

Təsirli daxili nəzarət sistemini inkişaf etdirməkdən ötrü, həm daxili, həm də beynəlxalq təcrübədən geniş formada istifadə olunur. Daxili bank nəzarəti sistemlərinin uğurlu bir sistemi bankın özünün etibarlı fəaliyyət göstərməsi və bütövlükdə dövlətin maliyyə sisteminin stabilliyini təmin etmək üçün önəmli bir şərtidir.

Daxili nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi və tənzimlənməsi üçün mühüm prinsiplərdən biri strukturla ayrı və operativ olaraq müstəqil, yaxşı təlim almış və bacarıqlı mütəxəssislər tərəfindən aparılan effektiv və əhatəli daxili auditə ehtiyacdır. Daxili audit xidməti bankların idarə heyəti və bankların rəhbərliyinə hesabat verməlidir ki, bu da bankların idarəetmə orqanlarının strukturunda və səlahiyyətlərində əks etdirilir.

Daxili audit, ümumi beynəlxalq fikirlərə əsasən, bankın fəaliyyətinin daimi monitorinqinin vacib hissəsidir. Bu, müəyyən edilmiş nəzarət qaydalarının səmərəliliyini, onların icrasının dəyərləndirilməsini əsaslandırır. Daxili audit xidmətinin bankın gündəlik işindən asılı olmaması və bütün növ əməliyyatlara çıxışı olması zəruridir. Daxili auditorlar bankın fəaliyyəti haqqında obyektiv məlumatları direktorlar şurasına və ya rəhbərliyə birbaşa hesabatlılıqla təqdim edirlər. Onların həyata keçirdiyi daxili yoxlamaların dövrüyyəsi və etibarlılığı bankın kommersion fəaliyyətinin mürəkkəbliyi və riskləri ilə əlaqəli olmalıdır. Bank işində daxili audit xidmətinin aşkar etdiyi çatışmazlıqlar rəhbərliyin və müvafiq səviyyəli menecerlər tərəfindən vaxtında nəzərə alınmalı və dərhal aradan qaldırılmalıdır. Daxili audit yoxlamalar və ya başqa növ monitorinqlər aparmaq və hər hansı düzəliş edilməmiş çatışmazlıqların idarə olunması üçün məlumat verməlidir.

Bankın idarə olunmasında birbaşa iştirak edənlərin, kredit təşkilatının, həm də bankların fəaliyyəti ilə bağlı dəqiq məlumatlar istəyən qrupların, yəni, dövlətin, müştərilərin, tərəfdaşların və s. maraqlarının ayrılmasına dair daxili nəzarət və auditə ehtiyac yaranıb.

Bu kursun mövzusu müvafiq və uyğundur, çünki kommersion (həmçinin digər) bankların fəaliyyətinin iştirakçıları bankın bütün çoxsaylı və çox mürəkkəb əməliyyatlarının qanuni olub-olmadığını müstəqil qiymətləndirə bilmələri qeyri-realdır. Əməliyyatlar və fəaliyyətə dair məsələlər hesabatlarda və müvafiq yerlərdə düzgün əks etdirilməlidir və nəticədə digər formalarda auditin işinə kömək olunmalıdır.

Beləliklə, auditin zəruri olmadığı zamanlarda belə aparılması hələ də vacibdir. Bu işin məqsədi daxili bank nəzarəti və idarəçiliyinin məqsəd və prinsipləri, onların təyin edilməsi, aparılması üsulları və metodları ilə tanışlıqdır.

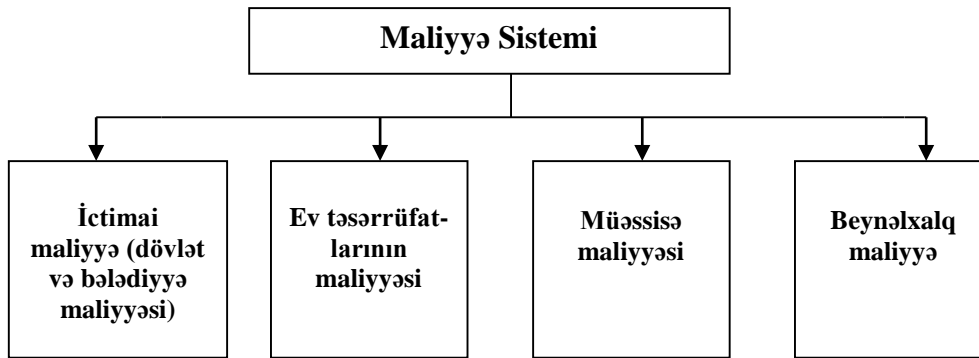
FƏSİL 1: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ AUDİTİN MÜASİR SƏVİYYƏSİNİN TƏHLİLİ.

1.1. Ölkənin müasir maliyyə-kredit sisteminin təhlili. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə kənar nəzarət.

Maliyyə sistemi müəyyən zaman ərzində pul dövriyyəsi və dövriyyədəki pulun həcmnin müəyyən olunması, pul vəsaitlərinin fərqli funksiyalı, mahiyyətli fondlara cəlbi və istifadə olunmasının idarə edilməsi prosesidir¹. Maliyyə sisteminin bu formada açıqlanması maliyyə sisteminin ümumilikdə əmtəə axınını tamamlayan, mübadiləsinə sadələşdirən pul hərəkəti olmasını təyin edir. Maliyyə pul mənbələrinin ümumi həcmidir hansı ki milli bankın, hökumətin monetar və fiskal siyasətinin yardımı ilə formalaşır.

Maliyyə sistemi ierarxik formaya malikdir. “Sistem” qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif alt sistemlərin birləşməsidir. Həmçinin maliyyə sistemi də fərqli alt sistemlərdən təşkil olunmuşdur. Maliyyə sferası ayrı-ayrı pul fondlarından, pul vəsaitinin fərqli istiqamətlər üzrə axınından, pul vəsaitlərinin ayrı-ayrı layihələr üçün istifadəsindən və s. ibarətdir. Eyni zamanda, göstərilən bu proseslər birbirinə bağlı, yəni qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir. Məsələn, uçot dərəcəsinin artırılması dövriyyədə olan pulun həcmi azaldır əksinə olduqda isə yəni uçot dərəcələri aşağı salınanda pulun həcmi artır.

Maliyyə sistemi də öz növbəsində alt sistemlərdən təşkil olunmuşdur – ev təsərrüfatının maliyyəsi, dövlət maliyyəsi, müəssisi maliyyəsi və beynəlxalq maliyyə.

1-ci sxem . Maliyyə Sisteminin Təsviri

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, iqtisadi münasibətlər artdıqca maliyyə sistemi daha geniş sahələri əhatə edir. Maliyyə sistemi müxtəlif maliyyə halqalarından ibarətdir, hansı ki, maliyyə münasibətlərinin əhatə dairəsindən formalaşır. Bu sırada fərqli dairələrin büdcələri, şəxsi, sosial, əmlak sığorta fondları, dövlətin valyuta ehtiyatları, idarə, müəssisə, təşkilatların, həmçinin digər kommersiya və qeyri-kommersiya qurumlarının pul fondları və s. gedir. Bu səbəbdən maliyyə sisteminə tərif verən zaman qeyd edilir ki, bu sistem dövlətin və təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olanların pul fondlarının formalaşması, bölgüsü və istifadə olunması ilə əlaqədar tətbiq edilən forma və metodlardan formalaşan sistemdir.²

Azərbaycan respublikası maliyyəsi- Maliyyə bölgü münasibətlərinin əsasıdır və bölgü fərqli təsərrüfat subyektlərində qarşılıqlı şəkildə reallaşır. Pul vəsaitlərinin formalaşması və istifadə olunması baxımından maliyyə sistemi 2 yerə ayrılır:

- Dövlətin maliyyəsi;
- Müəssisələrin və təşkilatların, yəni, təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi.

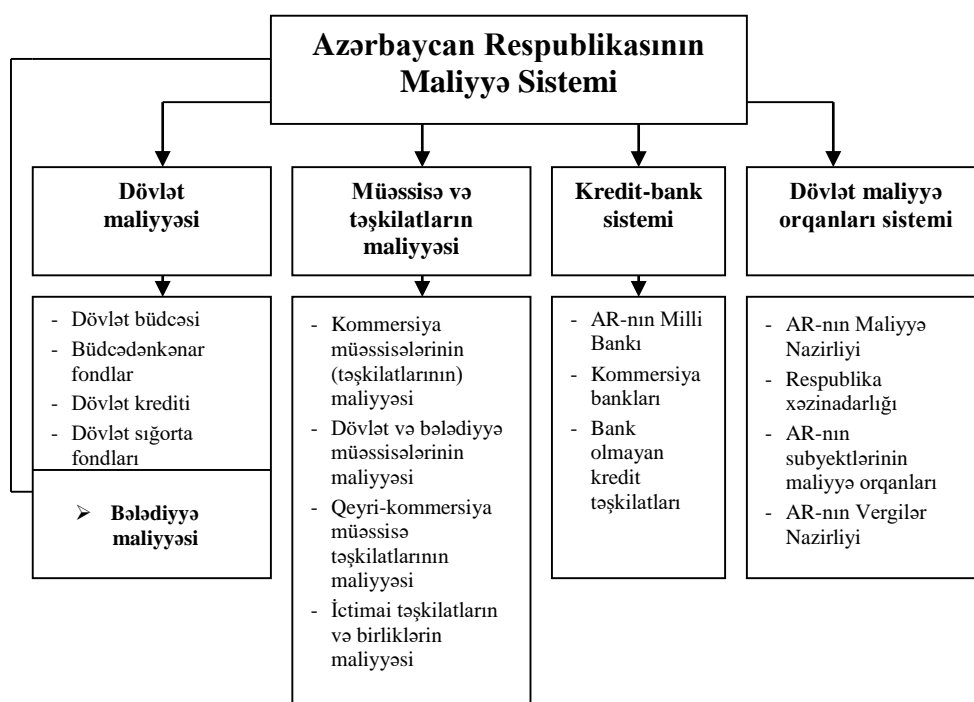
Dövlətin maliyyəsi mərkəzləşdirilmiş maliyyədir, müəssisə və təşkilatların maliyyəsi isə qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyəyə aiddir.

Bu bölmələr də özləri müxtəlif həlqələrdən ibarətdir. Kredit-bank sistemi də maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir.

Birinci bölmə, yəni, dövlət maliyyəsi ölkə iqtisadiyyatını və maliyyə-bölgü əlaqələrini makro səviyyədə tənzimləmək üçün istifadə olunur. Müəssisələrin və təşkilatların maliyyəsi isə ölkə iqtisadiyyatını və digər əlaqəli sahələri mikro səviyyədə tənzimləmək və inkişaf etdirməkdən ötrü istifadə edilir.

Ölkənin bank-kredit sistemi ölkənin mərkəzi bankından, kommersiya banklarından, həmçinin, digər kredit təşkilatlarından ibarətdir. Maliyyə sisteminə həmçinin maliyyə fəaliyyətini yerinə yetirən və tənzimləyən maliyyə institutları da aiddir.

Aşağıdakı sxemdə ölkəmizin maliyyə sistemi həlqələri əks olunub:

2-ci sxem. Azərbaycanın Maliyyə Sistemi

Həlqələr arasındakı əsas fərq onların maliyyə sistemindəki rolunu müəyyən edir.

Dövlət Büdcəsi

Günümüzdə Azərbaycan Respublikasının büdcəsi 3 hissədən ibarətdir: Respublika büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən.

Dövlət büdcəsi dövlətin hakimiyyəti və özünü idarəetmə orqanlarının öz öhdəliyində olan vəzifələri və funksiyaları reallaşdırmaq üçün vacib olan əsas vasitədir.

Büdcədən kənar Fondlar

Büdcədən kənar məqsədli dövlət fondları dövlət maliyyəsinin ikinci həlqəsidir. Büdcədən kənar dövlət fondları hüquqi aktlara əsasən dövlətə məxsusdur, amma büdcə sistemində daxil deyil.

Xarakterinə görə büdcədən kənar fondlar sosial və istehsal xarakterlidirlər. Qeyd olunan fondların əsas məqsədi əhaliyə sosial xidmətin göstərilməsi və verilən bu xidmətin artırılması, az inkişaf etmiş infrastruktur sahələrin inkişafının sürətləndirilməsi, iqtisadiyyatın vacib sahələrinin əlavə vəsaitlə təmin olunması və s.-dir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində büdcədən kənar fondların bir-neçə növü formalaşmışdır: pensiya, sosial sığorta, məcburi tibbi sığorta fondları.

Bu fondlar Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin nəzdində “Baş Dövlət Xəzinadarlığında” cəmlənmişdir. Buna əsas səbəb fondlara nəzarət və tənzimləmədir.

Dövlət Krediti

Xərcləri maliyyələşdirməkdən ötrü dövlət tərəfindən əhali, müəssisə və təşkilatların müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb olunmasının əsasında kredit münasibətlərini əhatə edir.

Bu hal, büdcədən maliyyələşmə tükəndikdə, kommersion banklarından kreditlərin cəlb olunması qeyri-mümkün olduqda baş verir.

Dövlət krediti dövlət istiqrazları, həmçinin, digər qiymətli kağızların yerləşdirilməsi ilə cəlb edilir. Bütçə kəsirini ödəmək üçün dövlət xarici dövlətlərdən kredit aldıqda dövlət krediti dövlətin xarici borcu olur.

Dövlət Sığorta Fondları

Sığorta fondları dövlət maliyyəsinin həlqələrindən biridir. Təbii fəlakətlər, həmçinin, bədbəxt hadisələr zamanı yaranmış zərərlərin ödənilməsinin təmini və onların qarşısının alınmasından ötrü tədbirlərin aparılmasına kömək edir.

Bazar iqtisadiyyatı zamanı müəssisələr fəaliyyətlərini kommersiya əsasında qururlar, bu zaman yaranan xərclər müəssisə gəlirləri hesabına qarşılır, müəssisənin inkişafının və fəaliyyət göstərməsinin əsas mənbəyi isə mənfəət hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsaslanaraq hüquqi şəxslərin iki yerə ayrıldığını deyə bilərik: Kommersiya təşkilatları və qeyri-kommersiya təşkilatları.

Beləliklə, müəssisələrin və təşkilatların maliyyəsinə maliyyə sistemindən olan aşağıdakı həlqələr daxildir:

- Fəaliyyətini kommersiya əsasında quran müəssisələrin maliyyəsi;
- Fəaliyyətini qeyri-kommersiya əsasında quran müəssisələrin maliyyəsi;
- Dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin maliyyəsi;
- İctimai təşkilatların (birləşmələrin) maliyyəsi;

Dövlət və Bələdiyyə Müəssisələri

Müəssisə - mülkiyyət formasından asılı olmadan, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsaslanaraq yaradılan və ictimai, sosial tələbatların ödənilməsi, eyni zamanda, mənfəət əldə etmək üçün məhsul və

xidmət istehsal edən, həmçinin, satan, müxtəlif işlər görən hüquqi şəxs statuslu müstəqil təsərrüfat subyektidir.

Dövlət müəssisələri dövlət mülkiyyəti əsasında yaradılır və öz fəaliyyətlərini kommersiya əsasında aparırlar.

Kommersiya Təşkilatları

Kommersiya təşkilatları müxtəlif formada yaradıla bilər: səhmdar cəmiyyəti, məhdud və əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər. Səhmdar cəmiyyətlərinin nizamnamə kapitalı müxtəlif sayda səhmlərdən ibarətdir. Səhmdarlar cəmiyyətin öhdəlikləri üçün tam cavabdeh deyildirlər və yaranmış itkilər üçün yalnız onların mənsub olduğu səhmlərin dəyərində risklər daşıyırlar.

Səhmdar cəmiyyəti iki formada: açıq və ya qapalı ola bilər. Açıq səhmdar cəmiyyəti illik hesabatları maraqlı şəxslərin tanış olmasından ötrü hər il dərc etməlidir.

Qeyri-kommersiya təşkilatları

Qeyri-kommersiya təşkilatlarının kommersiya təşkilatlarından əsas fərqi fəaliyyət məqsədi kimi mənfəət götürmək deyil və onlar götürülmüş mənfəəti öz iştirakçıları arasında bölüşdürürlər.

Qeyri-kommersiya qurumlarına misal olaraq istehlak koorpativlərini, ictimai və ya dini təşkilatları, xeyriyyə fondlarını və s göstərmək olar. Qeyri-kommersiya təşkilatları qanun çərçivəsində assosiasiyalar və ittifaqlar formasında birliklər yarada bilirlər.

İctimai və dini təşkilatlar (birliklər)

Ümumi maraqlar əsasında vətəndaşların mənəvi və ya digər maddi tələbatlarını ödəməkdən ötrü könüllü yaradılan birlikdir.

Bank -Kredit Sistemi

Bu sistem kredit münasibətlərini reallaşdıran bankların eyni zamanda digər bank olmayan kredit təşkilatlarının ümumi məcmusudur. Təsərrüfat təşkilatlarının daimi olmayan sərbəstləşən pul vəsaitlərinin daha çox hissəsini banklar və digər kredit təşkilatları toplayırlar. Müəyyən xarici ölkələrdə eyni zamanda Azərbaycanda da bir təsərrüfat təşkilatının digər təsərrüfat təşkilatına verdiyi kommersiya kreditləri mövcuddur.

Kredit münasibətlərində əsas mövqeni bank krediti tutur. Kredidən istifadənin mümkünlüyü müəssisələrə xüsusi pul vəsaiti fondlarının yığılmasını gözləmədən nəzərdə saxlanılmış tədbirlərin reallaşdırılmasını sürətləndirməyə imkan verir. Qeyd olunan bu resursların istifadə olunması səmərəliliyin yüksəldilməsinə, vəsaitlərin dövriyyəsinin sürətlənməsinə şərait yaradır.³

Azərbaycanın bank-kredit sistemi üç tərkib hissədən ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (Milli Bank);
- Kommersiya bankı;
- Bank olmayan kredit təşkilatları.

Mərkəzi Bank

Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bank haqqında” Qanunu ilə təyin edilmiş səlahiyyətlərə görə qiymətlərin stabilliyini təmin etmək Mərkəzi Bankın ən əsas fəaliyyət məqsədidir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin digər məqsədləri sırasına banklararası mərkəzləşdirilmiş və digər ödəniş sistemlərinin təşkil olunması və fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi, həmçinin bank sisteminin stabilliyinin təmin edilməsidir. Mənfəət götürmək Mərkəzi Bankın başlıca

məqsədləri sırasına daxil deyildir. Qeyd olunan məqsədlərə çatmaqdan ötrü Mərkəzi Bank qeyd olunan funksiyaları yerinə yetirir: Pul və valyuta; Nağd pulun dövriyyəsi; Milli valyutanın, yəni, manatın rəsmi məzənnəsinin təyin edilməsi; Valyuta tənzimi və nəzarətinin həyata keçirilməsi; Qızıl-valyuta ehtiyatının idarə olunması; Tədiyə balansının tərtib olunması; Ölkənin xarici borc statistikasının və beynəlxalq investisiya balansının tərtibi; Ödəniş sistemlərinin yaradılması və tənzimlənməsi.

Kommersiya bankları

Kommersiya Bankı fiziki şəxslərə, müəssisə və təşkilatlara müxtəlif növ xidmətlər təklif edən bir maliyyə qurumu kimi təsvir oluna bilər. Bununla yanaşı, müştərilərdən depozitlərin qəbulu, kreditlər və avanslar verilməsi və s. kimi maliyyə xidmətləri də kommersiya bankının fəaliyyəti sırasına daxildir. Kommersiya bankları əmanətçilərə aşağı faiz dərəcəsi verən və borcalanlara daha yuxarı faiz dərəcəsiylə xidmətlər təqdim edən bir şirkətdir və bu yolla kommersiya bankı mənfəət əldə edir.

Kommersiya bankının funksiyalarından bəziləri:

1. Depozitlərin qəbul edilməsi: Kommersiya bankının əsas funksiyalarından biridir, ümumi mənfəətə malik olan və onlardan faiz qazanmaq üçün depozit qoymağa hazır olan şəxslərin depozitlərinin qəbul edilməsindən ibarətdir. Bu zaman bank müəyyən faizlə depozitləri qəbul edir və başqa faizlə bu depozitləri kredit dövriyyəsinə buraxır.

2. Kredit verilməsi: Kommersiya bankının növbəti vacib funksiyası fərdlərə və şirkətlərə kredit verməkdir. Banklar müştərilərə müddətli kreditlər, nağd kredit, overdraft və veksellərin diskontlaşdırılması şəklinə kreditlər verir.

3. Agentlik xidmətləri: Kommersiya bankı müştərilərin agenti rolunda da çıxış edə bilər və müxtəlif xidmətlər göstərir. Bu xidmətlərə misal kimi göstərmək olar: Kirayə, faiz və dividend toplanması və ödənilməsi; Çek və hesabların toplanması və ödənilməsi; Qiymətli kağızların alqısı və satqısı; Sığorta ödənişlərinin və abunə haqqının ödənilməsi.

4. Pul vəsaitlərinin köçürülməsi: Banklar kredit alətləri vasitəsi ilə bir nəfərdən başqa bir nəfərə və ya bir yerdən digər bir yerə pul köçürmələrinə kömək edir.

Bank olmayan kredit təşkilatları

Bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT) xüsusi razılığa (lisenziya) əsasən kredit verilməsi eyni zamanda Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan fəaliyyət növlərini reallaşdıran ixtisaslaşmış kredit təşkilatıdır.⁴

BOKT-nin fəaliyyəti ölkə konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə, həmçinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarına və normativ hüquqi aktlara, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ xarakterli aktlarına və Azərbaycan Respublikasının qatıldığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən tənzimlənir. Verilən bu qanunlar kredit ittifaqlarına və ya lombardlara şamil olunmur.

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə kənar nəzarət

Audit aparmaqdan ötrü normativ aktlara və qanunvericilik tələbinə uyğun olaraq auditin aparılmasına nəzarət edən orqanlara ehtiyac var.

Audit fəaliyyəti tənzimləyici sistem olma prosesindədir. Audit fəaliyyətini tənzimləyən orqanların hüquqları və vəzifələri müəyyənləşdirilir, dövlət və ictimai auditor təşkilatlarının rolu və funksiyaları müəyyənləşdirilir. Təqdim edilmiş konsepsiyalar və tənzimləyici sistemlər arasında ən uyğun olan audit fəaliyyətinin tənzimləyici tənzimlənməsi çox səviyyəli sistemdir.

Auditin məqsədi müəssisələrinin əmlak və maliyyə vəziyyəti, eyni zamanda, onların fəaliyyətinin nəticələrinə dair birləşdirilmiş məlumat sistemini təmin edən mühasibat uçotu hesabatıdır, bu da müəyyən edilmiş qaydalara uyğun şəkildə mühasibat uçotu məlumatlarının əsasında tərtib edilmişdir. Maliyyə hesabatlarının bir hissəsi olan ümumi hesabat formaları birbaşa əlaqələndirilir, çünki onlar eyni iş əməliyyatlarını və təşkilatın fəaliyyətində müxtəlif hadisələri əks etdirirlər.

"Mühasibat sistemi" ilə bütün biznes əməliyyatlarının davamlı və sənədləşdirilmiş uçotu vasitəsilə təşkilatların aktiv və öhdəlikləri və onların hərəkətləri barədə pul vəsaitlərinin toplanması, qeyd edilməsi və məlumatlandırılması üçün mütəmadi sistem aydın olur.

"Daxili idarəetmə sistemi" termini maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin düzgün və effektiv aparılması, aktivlərin qorunması, müəyyənləşdirilməsi, düzəldilməsi və qarşısının alınması üçün üsul kimi audit edilmiş şəxsin rəhbərliyi tərəfindən istifadə edilən bir sıra təşkilati tədbirlər, metodlar və prosedurlar deməkdir.

Auditor auditin aparılması üçün gözlənilən miqyasda və proseduru təsvir edən ümumi audit planını hazırlamalı və sənədləşdirməlidir. Audit proqramının inkişafına rəhbərlik etmək üçün ümumi audit planı kifayət qədər ətraflı olmalıdır. Bununla yanaşı, ümumi audit planının forması və məzmunu müəssisənin fəaliyyətinin əhatə dairəsinə və spesifikliyinə, auditin mürəkkəbliyinə və auditor tərəfindən istifadə olunan xüsusi üsullara görə fərqlənə bilər.

Ümumi audit planını hazırlayarkən auditor nəzərə almalıdır: Auditə həyata keçirən müəssisənin fəaliyyətini; Mühasibat və ya daxili nəzarət sistemini; Risk

və əhəmiyyətliyi; Təbiət, müddət və prosedurların həcmi; İşin əlaqələndirilməsi və istiqamətləndirilməsi, yerinə yetirilən işlərin monitorinqi və yoxlanılmasını; Digər aspektləri (auditor işçilərinin müddəti və onların auditor təşkilatı ilə əlaqəli xidmətlərin göstərilməsində iştirakı).

Audit proqramının hazırlanmasında auditor özünəməxsus və nəzarət risklərinin qiymətləndirilməsini, habelə əsas prosedurları, sınaqları və əsas prosedurların müddətlərini, koordinasiyanın tələb olunan səviyyəsini nəzərə almalıdır. Yoxlanılan şəxsdən alınması nəzərdə tutulmuş hər hansı yardımın, habelə digər auditorların və ya mütəxəssislərin iştirakı da ola bilər.

Audit şərtlərinə və audit prosedurlarının nəticələrinə əsasən proqram yenidən gözdən keçirilə bilər.

Ümumi planın hazırlanmasında ümumi audit planını həyata keçirmək üçün planlaşdırılmış audit prosedurlarının mahiyyətini, müddətini və əhatəsini müəyyənləşdirən bir audit proqramı hazırlanmış və sənədləşdirilmişdir.

Audit proqramı auditə həyata keçirən auditorun, eləcə də işin düzgün yerinə yetirilməsinin yoxlanılması vasitəsi kimi bir sıra təlimatdır. Audit proqramı audit sahələrinin hər biri üçün maliyyə (mühasibat) bəyannamələrinin hazırlanmasına və audit üçün müxtəlif sahələrə və ya prosedurlara görə nəzərdə tutulmuş vaxt üçün audit edilə bilən ön şərtləri də daxil edir.

1980-ci illərin sonlarından etibarən Azərbaycan Respublikasında yaranan maliyyə nəzarəti auditə sahibkarlıq subyektləri və auditorlar kimi qeydiyyatdan keçmiş fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən müstəqil qeyri-şöbədən maliyyə nəzarətidir. Qeyd etmək vacibdir ki, bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlətdən əlavə, təşkilatların və qurumların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin auditə geniş yayılmışdır. Bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində audit maliyyə nəzarətinin inkişafı vacibdir. Bu cür nəzarətin görünüşü bazar münasibətlərinə keçidin və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üsullarında dəyişikliklərlə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasında auditor yoxlamasının yaradılması və inkişafı inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsini əks etdirir, bu nəzarət forması geniş yayılmışdır.

Yerli özünüidarəetmənin inkişafı şəraitində bələdiyyə nəzarətini müstəqil olmayan qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti kimi müəyyən etmək lazımdır.

Bu cür maliyyə nəzarəti yerli özünüidarə orqanlarının nümayəndələri və icra orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyə maliyyə nəzarəti bəzən yerli maliyyə nəzarəti adlanır. Hərəkətin vaxtından asılı olaraq, maliyyə nəzarəti ilkin, cari və sonrakı növlərə bölünür. Maliyyə nəzarət üsuluna əsasən, onları fərqləndirirlər: müşahidə; doğrulama; imtahan; analiz; revizyon. Maliyyə nəzarətinin digər meyarlara uyğun olaraq təsnif edilə biləcəyini vurğulamaq lazımdır ki, müxtəlif mövzularda fəaliyyət göstərən maliyyə münasibətlərinin müxtəlifliyi maliyyə nəzarətinin geniş sahəsini müəyyənləşdirir. Büdcə, vergi, valyuta, bank, sığorta, gömrük və başqa növ maliyyə nəzarəti öz səlahiyyətləri daxilində olan orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda, əlbəttə ki, dövlət maliyyə nəzarəti orqanları dövlət maliyyələşməsinə və əvvəlcə büdcə sahəsinə prioritet verməlidirlər.

Digər tərəfdən, maliyyə əlaqələrinin inkişafı kontekstində maliyyə və nəzarət fəaliyyətini həyata keçirən müəssisəyə və maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin məzmununa görə maliyyə nəzarəti təsnifatı üçün bir neçə variant təklif etmək lazımdır. Bu təsnifat bir maliyyə nəzarətinin digərindən ayrılmasına və birləşdirilmiş maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılmasına dair məsələləri həll edə bilər. Şübhəsiz ki, ardıcıl keçirilmiş çoxmərhləli təsnifat əsasında maliyyə nəzarəti sisteminin qurulması məqsədəuyğun olardı. Bu baxımdan bütün maliyyə nəzarəti iki növə bölünür (dövlət və qeyri-dövlət). Hər növ ayrı maliyyə nəzarəti qrupları ayrılır. Hər bir qrup müxtəlif maliyyə nəzarəti növlərindən ibarətdir.

1.2 Bank fəaliyyətində daxili nəzarətin və kənar auditin rolu və əhəmiyyəti

Xarici auditorları müstəqil olaraq təşkilatın maliyyə hesabatlarını yoxlamaq üçün işə götürürlər.

Buna baxmayaraq, bir daxili audit (IA) təşkilat daxilində müəyyən bir meyarların uyğunluğunu müəyyən etmək üçün öz biznes əməliyyatlarını izləmək və təhlil etmək üçün təşkilati təşəbbüs kimi işə götürülür.

Daxili auditorlar təşkilatın risklərinin menecmenti, daxili nəzarət, obyektiv qiymətləndirilməni və bu kimi digər işləri görürlər. Daxili nəzarətlərin mövcud olduğunu yoxlayırlar və fırıldaqlılığın qarşısını almaq və aşkar etmək üçün effektiv işlər görürlər. Beləliklə, daxili nəzarət xarici nəzarət kimi deyil, yəni, məqsədlər fərqlidir.

Aşağıdakılar daxili auditin xarici auditə nisbətən effektivliyini nümayiş etdirən fərqlərdir:

- Xarici auditor bir təşkilatın idarəetmə strukturundan kənarında olan maraqlı şəxslər, səhmdarlar üçün hesabat verərkən, daxili auditor idarəetmə strukturunda olanlara hesabat verir. Təşkilat üçün birbaşa dəyişiklik və yaxşılıq edilərsə, onu idarə edənlər auditorlardan məlumat alırlar.
- Xarici auditin məqsədi səhmdarlara gedən maliyyə hesabatlarında etibarlılıq təmin etməkdir. Daxili auditin hədəfi idarəetmə və işçilərə biznesin daha yaxşı və daha effektiv fəaliyyət göstərmələri barədə məlumat verməkdir. Bu, biznesin maliyyə və işçi məmnuniyyətini təmin etməyə şərait yaradır.
- Xarici auditorlar maliyyə nəticələrinə dair məlumat vermədən başqa təşkilat üçün məsuliyyət daşıyırlar. Daxili auditor məsləhətçi və şirkətin rəhbərliyinə və şirkətin yuxarı orqanlarına şirkətin inkişafına nail olmaq üçün onların təkliflərini necə yerinə yetirmələri barədə məsləhət vermək məsuliyyətinə malikdir.

Bank nəzarət orqanları daxili, həmçinin, xarici auditorlar arasında məsləhətləşmələr aparırlar ki, əməkdaşlıq auditin keyfiyyətinə daha çox təsir

göstərir, o cümlədən rəhbərliklə və audit komitəsi üçün idarə heyəti ilə müzakirələr və daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr də keyfiyyətə təsir göstərir.

Xarici prosedurlar auditin təbiətini, müddətini və əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək üçün ümumi faydalıdır.

Buna baxmayaraq, xarici auditor maliyyə hesabatlarına dair rəyinə görə məsuliyyəti öz üzərində daşıyır. Xarici auditor daxili audit şöbəsindən olan bütün müvafiq hesabatlara daxil olmağı və daxili auditorun öyrənməsinin və daxili auditorların işə təsir göstərə biləcəyi bütün vacib məsələlər barədə məlumatlandırılmalıdır.

Xarici auditorlar bank nəzarəti orqanları üçün sadəcə müqaviləyə görə iş görməlidirlər. Bank nəzarəti orqanlarının xarici auditorlara verdiyi bütün vəzifələr onların mütəmadi fəaliyyətinə uyğun olmalıdır və öz səlahiyyətləri daxilində olmalıdır. Həm bankın nəzarət orqanları, həm də xarici auditorlar bankda müvafiq mühasibat uçot sisteminin mövcud olduğuna maraq göstərirlər. Xarici auditorların rolu ölkədən ölkəyə dəyişir. Bununla yanaşı, xarici auditorların bank daxili nəzarət sistemini nə dərəcədə başa düşdüyünü də nəzərdə saxlamaq lazımdır.

Bank nəzarəti orqanlarının və xarici auditorların işinin qarşılıqlı faydalı olduğu müxtəlif sahələr mövcuddur. Bir üstünlüyü bundan ibarətdir ki, xarici auditorlar birbaşa bank nəzarəti orqanlarından bankın ümumi baxışını əldə edə bilirlər. Bəzi ölkələrdə xarici auditorların rolu, məsələn, banklarda istifadə olunan nəzarət metodlarını, təşkilatın və daxili nəzarət sisteminin dəyərləndirilməsini, bankın bütün qanuni tələblərə riayət olunmasını, qiymətləndirilməsini və fəaliyyətini qiymətləndirməsini müəyyən etmək üçün alınır. Bankın daxili audit şöbəsi, bütün mühasibat prosedurlarının saxlanıldığına dair fikir bildirir.

Bəzi ölkələrdə banklar daxili audiddən kənara çıxırlar, digər ölkələrdə isə, əksinə, daxili auditin bankın daxili şöbəsi tərəfindən həyata keçirilməsi vacib hesab olunur.

Maliyyə nəzarəti formaları kimi ilkin, cari və növbəti nəzarət formalarını göstərmək olar. Pul vəsaitlərinin formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üçün əməliyyatların aparılmasından əvvəl ilkin maliyyə nəzarəti həyata keçirilir. Buna görə, maliyyə intizamının pozulmasının qarşısının alınması vacibdir. Bu halda, maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən sənədlər təsdiqlənir və icra edilir: layihə büdcəsi, maliyyə planları və smeta, kredit və nağd sifarişlər və s.

Sonrakı maliyyə nəzarəti, maliyyə əməliyyatları həyata keçirildikdən sonra yerinə yetirilir (büdcənin gəlir və xərc hissəsini, vergilərin ödənilməsini və s.). Bu halda, maliyyə intizamının vəziyyəti, pozuntuları, qarşısının alınma yolları və aradan qaldırılması üçün tədbirlər müəyyən edilir. Maliyyə nəzarəti müxtəlif yollarla həyata keçirilir, onun həyata keçirilməsi üsulları və metodları başa düşülür. Müəyyən bir metodun tətbiqi bir sıra amillərdən asılıdır: nəzarət obyektinə və ya məqsədindən asılı olaraq nəzarət edən orqanların fəaliyyətinin hüquqi vəziyyəti və xüsusiyyətləri, nəzarət əlaqələrinin yaradılması üçün əsaslar və s. Aşağıdakı maliyyə üsulları nəzarətdə istifadə olunur: müşahidələr, nəzarət, yoxlama, (sənədlər, və s.), maliyyə planlarının, layihələrinin, ərizələrin, maliyyə və iqtisadi fəaliyyət haqqında hesabatların hazırlanması və s.

Maliyyə nəzarətinin əsas üsulu auditdir, yəni müəssisələrin, təşkilatların, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin onun qanuniliyini, düzgünlüyünü, məqsədəuyğunluğunu yoxlamaq məqsədi ilə ən dərin və tam yoxlanılmasıdır. Təsdiqləmə obyektində sənədli, faktiki, tam (məhkəm), seçici auditlər var. Təşkilati əsasda onlar planlaşdırıla bilər (müvafiq qurumun iş planında nəzərdə tutulmuş) və planlaşdırılmamış (müşahidə tələb edən vətəndaşların siqnalları, şikayətləri və şikayətlərin alınması ilə əlaqədar), kompleks (bir neçə monitoring orqanları ilə birgə aparılır) . Audit əsas sənədlərin, hesabat uçotunun, mühasibat uçotunun və statistik hesabatların yoxlanılması, pul vəsaitlərinin və inventarın faktiki mövcudluğunun yoxlanılmasına əsaslanaraq, audit nəticələrinin istintaq

və məhkəmə praktikasında dəlillərin mənbəyinin qanuni qüvvəsi olan bir akt ilə sənədləşdirilir.

Maliyyə nəzarətinin yoxlanılması proseduru "Azərbaycan Respublikasında Audit haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə tənzimlənir. Bu aktlara əsasən, audit fəaliyyəti müstəqil maliyyə nəzarətidir. Bu, dövlət sertifikatını keçmiş fərdi şəxslər və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hər hansı təşkilati-hüquqi forma ola bilən audit firması (xarici ölkələr daxil olmaqla) tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Audit hüququna lisenziya əldə etdikdən sonra onlar Auditorlar və Audit Şirkətlərinin Dövlət Reyestrinə daxil edirlər. Audit fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təşkili Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında auditor fəaliyyəti ilə bağlı komissiyaya verilir.

Audit təşkilatlarının bütün xidmətləri ödənilir. Bir qayda olaraq, auditor və müştəri arasındakı münasibətlər müqavilə qiymətləri ilə xidmətlərin ödənilməsi ilə bağlı müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Auditin nəticəsi nəticə şəklində rəsmiləşdirilir. Bu sənəd hüquqi və fiziki şəxslər üçün, dövlət və məhkəmə orqanları üçün hüquqi qüvvəyə malikdir. İki növ audit var: xarici, daxili. Xarici audit dövlət, vergi və digər orqanlar, müəssisələr, digər istifadəçilər - banklar, xarici tərəfdaşlar, səhmdarlar, sığorta şirkətləri və s. ilə razılaşma əsasında xüsusi audit şirkətləri tərəfindən həyata keçirilir.

Onların əsas vəzifəsi yoxlanılmış müəssisələrin maliyyə hesabatlarının etibarlılığını müəyyənləşdirmək, habelə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması, onların maliyyə və iqtisadi göstəricilərini və kommersiya nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün təkliflər hazırlamaqdır. Daxili audit şirkətin mərkəzi idarəetmə səviyyəsində, filiallar, və s. səviyyəsində fəaliyyət göstərən audit xidməti tərəfindən daxili olaraq həyata keçirilir. Bu audit maliyyə-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün idarəetmə qərarının səmərəliliyinin artırılmasına yönəlib. Onun vəzifələri illik hesabatların hazırlanmasında mühasibat prinsipləri və qaydalarına riayət olunmasını yoxlamaq, xarici auditorların tövsiyələrini hazırlamaqdan; Şirkətin maliyyə

strategiyasının bütün məsələləri üzrə şirkətin rəhbərliyinə məsləhət verməkdən; Maliyyə məlumatlarının vaxtında, etibarlılığının və dəqiqliyinin yoxlanılmasından ibarətdir.

Hədəflərinə çatmaq üçün audit firmaları aşağıdakıları həyata keçirirlər: Maliyyə ekspertizası; Müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti və kommersiya fəaliyyətinin yoxlanılması; Vergiyə tabe olan gəlir tərifinin düzgünlüyünə nəzarət; Onların azaldılmasının qarşısının alınması və cərimələrin qarşısını almaq imkanı. Ümumiyyətlə, audit xidmətlərinin həcmi çox vacibdir. Mühasibat uçotunun təşkilini də daxil edə bilər; Audit firmalarının peşə xidmətləri ödənilir, bu audit institutu və maliyyə nəzarəti təşkilinin digər formaları, tam, o cümlədən iqtisadiyyat, dövlətdən müstəqillik, vahid idarəetmə strukturları arasında əsas fərqlərin həyata keçirilməsini təmin edir.

Ölkəmizdə, maliyyə nəzarətinin əsaslı şəkildə yeni bir forması olaraq, audit ilk addımlarını atmağa başlayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə müstəqil audit xarici maliyyə nəzarətinin aparıcı formasıdır. Beynəlxalq audit firmalarının yaradılmasına qədər nəzarətin bu forması geniş yayılmışdır. Sertifikatlı ictimai mühasib firmalarının beynəlxalq birliyinə 147 ölkədə fəaliyyət göstərən 4,2 mindən çox auditor firması daxildir. BMT-də Yüksək Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı yaradılmışdır. Bir çox ölkələrdə transmilli audit və məsləhət şirkətləri digər ölkələrdə təmsilçilərlə işləyir. Bununla yanaşı, fərdi audit xidmətlərinin göstərilməsi üçün kiçik oxşar xidmətlər var. Bir çox şirkətdə xərclərin səviyyəsinə, rentabelliyyə, optimal iqtisadiyyat rejimi ilə uyğunluğuna və göstərilən xidmətlərin yüksək keyfiyyətinə görə özünü monitorinq aparmaq üçün daxili audit var. Daxili audit də transmilli şirkətlərdə istifadə olunur.

Audit xidmətlərinin önəmli vəzifəsi müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyin yerinə yetirilməsini, mühasibat uçotunun yerinə yetirilməsini, hesabatların tərtib edilməsini və dövlət orqanları və sahiblərinə maliyyə vəziyyəti haqqında obyektiv məlumat verməkdir. İş

şəraitində, iş dünyasında heç kim ciddi mühüm hesabat məlumatları audit hesabatları ilə təsdiqlənməyən sahibkarları qəbul etməz.

Audit zamanı auditorlar və audit təşkilatları aşağıda verilən hüquqlara malikdirlər:

- mövcud qanunvericiliyə və bankla müqavilənin şərtlərinə əsasən, yoxlanmanın forma və üsullarını müstəqil şəkildə müəyyənləşdirir;
- Bankın fəaliyyətinə aid olan və həm banka, həm də müştərisi ilə olan hər hansı sənədlərə çıxış;
- Bankın rəhbərliyi və işçilərindən şifahi və ya yazılı formada vacib olan hər hansı bir şərh almaq.

Audit metodunun seçilməsi bankın nüfuzundan, işin həcmindən, auditin hədəfi və vəzifələrindən və auditin mümkün nəticələrindən (yəni auditin keyfiyyətinə güvənməkdən) asılıdır.

Fərqləndirilir:

- Nəzarət üsulları,
- Analitik texnika,
- Əməliyyatların ətraflı öyrənilməsi.

Nəzarət üsulları aşağıdakılardır:

- Bankın rəhbərliyi tərəfindən nəzarət keyfiyyəti;
- Kompüter nəzarət sistemlərinin mövcudluğu;
- Fiziki nəzarət, yəni aktivlərin yoxlanılması (banknot, qiymətli kağızlar və s.).

Ətraflı tədqiqata daxildir: Uçot sənədlərinin yoxlanılması; Əməliyyatların faktiki yoxlanması; Mühasibat uçotunun sənədlərlə müqayisə edilməsi ilə uçotun yoxlanılması; Müqayisəli çeklərin aparılması.

Mühasibat sənədlərinin yoxlanılması prosesində əməliyyatların qanuniliyi və düzgünlüyünü müəyyənləşdirilir, sənədlərin həqiqiliyi təsdiqlənir, onların hesabında olan hesablamalar düzgünlüyünü, mühasibat uçotunun etibarlılığını yoxlayır.

Sənədlərin yoxlanılması, məntiqli bir analiz, pozuntuların aşkarlanması məqsədilə edilən bir araşdırmanı və s. əhatə edir. Bunun üçün xüsusilə sənədlər, bank və müştərilərdə qarşılıqlı çeklərin əlaqələrini araşdırmaq üçün üsullar istifadə olunur.

Davamlı yoxlama obyektı pul, valyuta, əmanət, faiz və digər əməliyyatlara aid sənədlər ola bilər. Müştəri sifarişlərinin yerinə yetirilməsinə aid olmayan əməliyyatlar xüsusilə diqqətlə yoxlanılır. Bunlara bankdaxili sənədlər daxildir, bankın gəlir və xərcləri üzrə əməliyyatlar. Bütün digər hallarda sənədlərin seçilməsinin seçici üsulu müvafiqdir.

Əməliyyatın faktiki yoxlanılması etibarlılığı, onların komissiyasının etibarlılığını təyin etmək üçün həyata keçirilir. Buraya bankın, həm özünün, həm də müştərilərinin, əmanətçilərinin, vergi orqanlarının müqayisəsi, sorğu-sual edilməsi, məlumatların alınması və s. ilə mühasibat uçotu məlumatları əsasında yerinə yetirilməsi daxildir.

Mühasibat uçotunda audit mühasibat uçotunun əsas sənədləri ilə uyğunlaşdırılması əsasında reallaşdırılır və onların etibarlılığı müəyyən edilir.

Müəyyən bir əməliyyatın ətraflı öyrənilməsi üçün qarşı çeklərin aparılması lazımdır. Bu, bank və onun müştəriləri ilə razılaşdırma məlumatlarını əks etdirir: İnvestorlar, Vergi orqanları, Milli Bank, Ödəyicilər və s.

2. KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN TƏŞKİLİ METODİKASININ İŞLƏNİLMƏSİ.

2.1. Daxili auditin mahiyyəti, onun məqsədi, vəzifələri və prinsipləri.

Daxili auditin beynəlxalq standartları

Daxili Auditor İnstitutu (IIA) daxili audit işi üçün tanınmış beynəlxalq standart quruluşu təşkil edir və sertifikatlı daxili auditorun təsviri beynəlxalq səviyyədə ciddi şəkildə yazılı imtahan vasitəsilə qiymətləndirilir. Digər təyinatlar müəyyən ölkələrdə mövcuddur. Birləşmiş Ştatlarda Daxili Auditor İnstitutunun peşəkar standartları hökumətdə (Nyu-York əyaləti, Texas və Florida üç nümunə şəkildə) daxili audit təcrübəsi ilə əlaqədar bir neçə dövlətin nizamnaməsində kodlaşdırılmışdır.

Daxili auditorlar dövlət orqanları üçün çalışırlar; ictimaiyyətə satılan şirkətlər üçün; və bütün sənaye sahələrində qeyri-kommersiya şirkətləri üçün. Daxili Auditor İnstitutu daxili auditin etik qaydalarını və “Beynəlxalq Peşəkar Tətbiqlər Çərçivəsinin” “Beynəlxalq Standartları” adlı bir nəşrində daxili auditorlar üçün standartlar və qaydaları yayır. Bu standartlar bütün növ daxili auditlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Standartlar əsas diqqət mərkəzindədir və daxili auditin reallaşdırılması və təşviqi üçün bir çərçivə təmin edir. Standartlar daxili auditin peşə praktikası və onun fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün əsas tələblərdən ibarət olan məcburi tələblərdir.

Tələblər təşkilati və fərdi səviyyədə beynəlxalq səviyyədə tətbiq olunur. Bu səbəbdən də, bəyanatları və onların şərhlərini, standartları düzgün formada başa düşmək və tətbiq etməkdən ötrü nəzərdən keçirmək lazımdır.

Daxili audit, bir iş funksiyası kimi, özünə baxışı əsasında müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilər. İdarə heyəti üçün, rəhbərliyin nə etdiyini və necə idarə olunacağını yoxlamaq üçün bir proses kimi görünə bilər və rəhbərlik üçün, səhvlərin tutulması və insanların məsuliyyətini saxlayaraq yerinə yetirilən işləri təsdiqləmək üçün hazırlanmış bir müdaxilə prosesi kimi görünə bilər.

Daxili Auditorlar İnstitutuna əsasən: Daxili audit müstəqil, obyektiv təminatdır və dəyərləndirmə və təşkilatın fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün istifadə olunan konsaltinq fəaliyyətidir.⁵

Daxili auditin məqsədi prosesləri daha yaxşı etməkdir. Daxili audit, üçüncü bir tərəfə yəni auditora sahib olmaq, müxtəlif növ maliyyə və ya proses, müəyyən meyarlara qarşı qiymətləndirmək ilə bağlıdır.

Bu hansı yollarla baş verir? Öhdəliklərin nəzərdən keçirilməsi və onları gözləntilərlə müqayisə etmək, yəni hədəfə çatmaq üçün doğru işlər görülür ya yox; İstisnaları müəyyən etmə; İstisnaların qiymətləndirilməsi; Sabit edilə biləcək istənilən bir səhvin təyin edilməsi; Gələcəkdə istisnaların qarşısının alınması üçün yaxşılaşdırma və təkmilləşdirilmiş proseslərə və auditlilik imkanlarına dəstək olmaq üçün tövsiyələr olunması və s.

Qiymətləndirmənin məqsədi daha yaxşı şeylər etməkdir; nəzərdən keçirmək və inkişaf etdirmək. Auditorun rolu müstəqil tərəf kimi çıxış etməkdir: rəhbərlik bir şeyi etməyə qərar verir və verilən qərar müstəqil tərəfin yəni auditorun yanaşma ilə razı olub-olmadığı ilə bağlıdır. Proses hədəflərə cavab verir mi? Bu şəkildə bunu təmin etməkdən ötrü əsaslandırma edilə bilər mi? Əks halda, perspektivdə və yanaşmada razılaşma hazırlamaq üçün rəhbərlik ilə auditor arasında müzakirə aparılmalıdır. Niyə? Daha yaxşı şeylər etmək üçün, daha sadə və daha təsirli.

Bu perspektiv, fəaliyyətə, yəni, auditə bir məqsəd təyin etdiyi üçün hər kəsə fayda verir, bu yalnız bir qiymətləndirmə, yoxlama siyahısı və ya monitoringdən daha böyük bir şeydir. Şəffaflıq və hesabatlılıq auditin əsas xüsusiyyətləridir.

Daxili auditin ən önəmli funksiyalarından biri yoxlama funksiyasıdır. Bu funksiya təşkilat və müəssisələrdə iqtisadi həyatın faktları, işlərin real vəziyyətə uyğunluğu və istər iqtisadi, istərsə də digər proseslərin idarə olunması sisteminə aid məlumatların formalaşmasını təmin etməlidir. Mühasibat sistemlərinin, planlaşdırmanın eyni zamanda digər iqtisadi sistemlərin məlumatları şərti olaraq dəqiqdir, bu sistemlərdə simvolik dilin istifadə olunması, həmçinin məlumatın əldə olunması və emalı prosesində yaranan səhvlər, bununla yanaşı, daxili idarəetmə sistemi üçün iqtisadi həyatın faktlarının ortaya çıxmasının səbəblərini tapmaq, onların əsas xüsusiyyətlərini aşkar etmək və aralarındakı müntəzəm əlaqələrin qurulmasına imkan verən məlumatların olması lazımdır. Bu formada olan məlumatlar elmi əsaslı idarəetmə qərarlarının qəbulunda əsas ola bilər. Yoxlama funksiyasının həyata keçirilməsi audit üçün formaları, metodları və prosedurları sistemli şəkildə istifadə etməklə təmin olunur.

Daxili auditin növbəti funksiyası informasiya funksiyasıdır. Daxili auditin bu funksiyası təsərrüfat subyektinin idarəetmə səviyyəsinin təşkilati strukturunun bütün səviyyələrində etibarlı, faydalı məlumatlardan istifadəni təmin edir. İnformasiya funksiyası və yoxlama funksiyası birbaşa bağlıdır, çünki onlar daxili auditin məzmunu ilə şərtlənir və daxili idarəetmə sistemindəki hədəf və vəzifələrə çatılmanı təmin edir.

Resursların və iqtisadi proseslərin əməliyyat, taktiki və strateji idarə olunması üçün təşkilatların göstəricilərinin vahid istehsal, iqtisadi, investisiya və maliyyə təhlili üçün daxili audit önəmli rol oynayır.

İqtisadi idarəetmə, inzibati və ayrı-ayrı metodlardan istifadə dövlət orqanlarının iştirakı olmadan həyata keçirilə bilər, lakin dövlət qanunlarına və qaydalarına uyğun olmalıdır. Bu uyğunluğu audit yoxlayır. Audit nəzarəti 80-ci illərin sonlarında baş verən yeni maliyyə nəzarəti növüdür. İqtisadi idarəetmə sistemində keçid və müxtəlif kommərsiya qurumlarının (kommərsiya bankları, sığorta şirkətləri, korporasiyalar) yaranması ilə maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində onların maliyyə etibarlılığına və obyektivliyinə olan

tələbat kəskin şəkildə artmışdır. Bu günə qədər Azərbaycanda audit fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün hüquqi çərçivə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 16 sentyabr tarixli 883 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Audit Xidməti haqqında" Qanunda müəyyən edilir.

Müasir şəraitdə daxili audit funksiyasına dizayn və metodik funksiya olaraq baxmaq olar. Daxili auditorların əsas idarəetmə qərarlarını, biznes planlarını, büdcələri, hesablamaları, özünü dəstəkləyən tapşırıqları, metodik tövsiyələri, qaydaları və digər daxili tənzimləmə sənədlərinin layihələrini hazırlaması ilə bağlıdır.

Bazar iqtisadiyyatında daxili auditin əsas funksiyalarından biri iqtisadi mübahisələrdə təşkilat sahiblərinin qanuni mülkiyyət hüquqlarının hüquqi qorunması funksiyası olmalıdır.

Bu daxili audit funksiyaları daxili idarəetmə sistemində ən önəmli xüsusiyyətlərin kifayət qədər aşkar edilməsinə kömək olur.

Daxili audit funksiyalarını metodik, eyni zamanda praktiki cəhətdən reallaşdırmaq üçün önəmli prinsiplər fundamental əhəmiyyət daşıyır. Prinsiplər auditin əsas və ilkin müddəalarıdır, auditin tərkib hissəsi kimi mütəşəkkil bir sistemdir.

İdarəetmə sistemində daxili auditin əsas prinsipləri və auditorun əsas öhdəlikləri:

- Gizlilik: Auditor işinin gedişi zamanı əldə olunmuş məlumatların məxfiliyini saxlaya bilər. Heç bir məlumatı dəqiq səlahiyyət olmadan üçüncü tərəfə açıqlamamalıdır. O, qanuni və ya peşə vəzifəsi altında başqalarına faktlar və rəqəmlər verə bilər.
- Dürüstlük: Auditor audit işini dürüstlük, səy və məsuliyyətlə aparmalıdır; Müvafiq qanuni tələblərə riayət etməli və tətbiq etməlidir; Audit apararkən səlahiyyətlər nümayiş olunmalıdır; Audit işi qərəzsiz formada həyata keçirilməlidir; Bütün işlər ədalətli və qərəzsiz olmalıdır; Auditor audit

zamanı hökmə təsir göstərə biləcək istənilən bir müdaxiləyə həssas olmalıdır.

- Bacarıq: Auditor audit işlərini aparmaq bacarığına sahib olmalıdır. Onun əsasında təlim almalıdır. Bütün zəruri audit proseslərinin təcrübəsi əldə edilməlidir. Bu, öyrənmə mərhələsidir. Bu bacarıq müstəqil auditor olanda ona kömək edəcəkdir.
- Hüquqi formalara müraciət: Qaydalar maraqlı tərəflərin hüquqlarının qorunması üçün tətbiq olunmalıdır. Daxili audit işi qanun çərçivəsində aparılmalıdır.
- Müstəqillik: Daxili auditor onu həqiqətdən uzaqlaşdırmağa məcbur edən istənilən qanunsuz təsirdən azaddır. Bu müstəqillik təkcə nəzərə alınmayacaq, həm də görünüşdə olacaqdır. Bununla yanaşı, daxili auditor tapşırıqların həcmi müəyyənləşdirməkdə və ya onların həyata keçirildiyi və bildirildiyi qaydada müəyyən edilmiş məqsədlərdən uzaqlaşdıqda, istənilən qeyri-kafi təzyiqə və ya müdaxiləyə qarşı olmalıdır.

Daxili audit funksiyasının müstəqilliyi təşkilatda daxili auditor üçün müstəqilliyin yaradılmasında böyük rola sahibdir. Əsas heyətin ümumi təşkilati strukturu, bu strukturda daxili auditorun mövqeyi və hesabatı, üst rəhbərlərdən əldə edilən səlahiyyətlər ilə birlikdə daxili auditorun müstəqilliyi daha da möhkəmlənir.

- Obyektivlik: Daxili auditorlar tərəfindən göstərilən obyektivlik hesabatların hazırlanmasında (dəqiq və obyektiv), eləcə də yalnız audit standartlarına uyğun şəkildə əldə olunmuş və təhlil edilən nəticələrə və fikirlərə münasibətdə əks olunacaqdır. Müxtəlif mənbələrdən gələn faydalı məlumatlar ,audit edilmiş şəxsin baxışları, ifadə olunan fikirlərin aidiyyəti, müvafiq şərtlər və s. nəzərə alınmalıdır.
- Davamlılıq: Davamlılıq bir audit prinsipidir. Mühasib amortizasiya dərəcəsini, borcları, ehtiyatları və səhmlərin qiymətləndirilməsini seçmək hüququna malikdir. Növbəti illər üçün bu dərəcələri təqib etməlidir.

Bundan başqa sistemlilik, bütövlülük, qanunilik, müntəzəmlik, zamanlılıq, diqqət və effektivlik, rasionallıq kimi prinsipləri də qeyd edə bilərik.

Daxili audit sistemi mütəşəkkil və sabit bir quruluşa malik olmalıdır. Bu daxili idarəetmə auditinin və daxili əməliyyat auditinin əlaqəli alt sistemlərinə nisbətən fərqli ola bilər. Fərdiləşdirmə dövlətdən və təsərrüfat subyektinin idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsindən, idarəetmə qərarlarının verilməsi üçün audit və nəzarət məlumatlarının sistemləşdirilməsi və ixtisas dərəcəsinin tələb olunmasından asılıdır.

Daxili audit firmanın mərkəzi idarəetmə səviyyəsində, filial və s. səviyyəsində fəaliyyət göstərən daxili audit xidməti tərəfindən yerinə yetirilir. Auditin inteqrasiyası maliyyə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi üzrə idarəetmə qərarlarının effektivliyinin artırılmasına yönəlib. Karlılığı artırmaq üçün şirkətin iqtisadi fəaliyyəti, onun vəzifələri aşağıdakılardır: İllik hesabatların hazırlanmasında mühasibat prinsiplərinə və qaydalarına riayət edilməsinin yoxlanılması; Xarici auditorların tövsiyələrinin hazırlanması; Şirkətin maliyyə strategiyasının bütün məsələləri üzrə şirkətin rəhbərliyinə məsləhət verilməsi; Mərkəzi orqanların filiallarının idarə edilməsi üçün hazırlanmış maliyyə məlumatlarının vaxtında, etibarlılığının və dəqiqliyinin yoxlanılması; Aktivlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün tədbirlərin adekvatlığının və effektivliyinin təhlili; Likvid fondlar üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi; Şirkət və onun filiallarının təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin müəyyən olunması və digərləri. Xarici audit, vergi və digər orqanlar, müəssisələr, digər istifadəçilər - banklar, xarici tərəfdaşlar, səhmdarlar, sığorta şirkətləri ilə razılaşma əsasında xüsusi audit firmaları tərəfindən aparılır.

Onların əsas vəzifəsi yoxlanılmış müəssisələrin maliyyə hesabatlarının etibarlılığını təmin etmək, habelə fəaliyyətdə faktiki çatışmazlıqların aradan qaldırılması və onların maliyyə və iqtisadi fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün təkliflər hazırlamaqdır.

2.2. Daxili audit yoxlamalarına metodik yanaşmalar.

Daxili nəzarət sisteminin yaranması zərurəti tarixən bankların iqtisadiyyatın gələcək inkişafına təminat vermək üçün təşkilatların, ev təsərrüfatlarının və bankların öz vəsaitlərinin müvəqqəti olaraq azad fondlarından maksimum dərəcədə effektiv istifadəni təşviq etməkdən ibarətdir. Burada, bank və müştəri səviyyəsində olan münasibətlərin bir-birinə müstəsna etibarnı tələb edir. Bir böyük bankın fəaliyyətində uğursuzluq, bankla əlaqəli sistemlərdə və bazarlarda bütün tərəfdaşlar üçün təsirli zərərlərlə nəticələnə bilər. Konstitusiyaya görə öz vətəndaşlarının hüquqlarını və azadlıqlarını təmin edən dövlətlər, bank sisteminin sabitliyinə və istənilən bankın etibarlılığının, həmçinin, hər hansı bir sistemin hər elementinin sabit olduğu zaman həqiqətən sabitdir. Bundan başqa, bankların sahibləri də öz vəsaitlərini necə effektiv şəkildə sərf etdiklərini dəqiq başa düşməlidirlər.

Daxili nəzarət funksiyalarını reallaşdırmaq və bankın idarəetmə orqanlarının effektiv fəaliyyətinə yardım etmək üçün daxili nəzarət xidməti yaradılmışdır. Daxili nəzarət xidməti bankların daxili nəzarət sisteminin vacib tərkib hissəsidir və bankın nizamnaməsi, bankda daxili təşkilatı və bankın daxili xidməti haqqında əsasnaməyə görə fəaliyyət göstərir.

Bankda daxili təşkilat haqqında əsasnamə daxili nəzarət prosesinin, daxili nəzarət sisteminin strukturunun, daxili nəzarət sisteminin monitorinqinin bankın şurası tərəfindən ən yüksək səviyyədə təşkil edilməsi prosedurunun müəyyənləşdirir. Bundan başqa bankın icra orqanları, bank əməliyyatlarının aparılmasında hüquqların və öhdəliklərin bölüşdürülməsi proseduru, həmçinin bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsində qərarlar koordinasiyası, bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və bank əməliyyatlarında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi qaydası haqqında (Bankın nizamnaməsi əsasında hazırlanan və uyğun olaraq şuranın təsdiq etdiyi) qaydalar da nəzarətə təsir edir.

Bank risklərinin idarə edilməsi prosesi müəyyən olunmuş qaydada təsdiqlənmiş daxili sənədlərlə tənzimlənir:

- Bankın kredit siyasəti və "Bank risklərinin idarə edilməsi haqqında" tənzimləmə (kredit riski);
- "Mümkün zərər ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydası haqqında" (bazar riski) tənzimləmə;
- Valyuta riskinin idarə edilməsi haqqında əsasnamə (valyuta riski);
- Bankda likvidliyin idarə olunması haqqında əsasnamə (likvidlik riski).

Ən əhəmiyyətli risklər, birbaşa meydana çıxdığı yerlərdə təhlil edilir və qiymətləndirilir. Eyni zamanda, idarəetmə orqanları və daxili nəzarət tərəfindən ehtiyatların hesablanması və formalaşması üzrə müstəqil nəzarət imkanı mövcuddur ki, bu da bank risklərinin səviyyəsinin təhlilinə kömək edir.

Audit yanaşmaları auditorların audit tapşırıqlarında istifadə etdiyi metod və ya üsullardır. İstər daxili, istərsə də xarici audit fəaliyyətini müştəri işinin mahiyyəti, əhatə dairəsi, müştəri işinin xüsusiyyətləri və audit riskləri əsasında fərqli şəkildə aparmaq üçün tətbiq edir.

Doğru audit yanaşmasının seçilməsi vacibdir və auditora iş prosesi müddətində auditor fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yardım edə bilər. Doğru yoxlama yanaşması da yüksək risk sahələrinə diqqət yetirmək və aşağı riskli sahələrdə daha az səy göstərməyə yardım edə bilər. Müxtəlif auditor firmaları audit yoxlamasını yerinə yetirmək üçün müxtəlif audit yanaşmalarından birini seçə bilərlər.

Risklərə əsaslanan yanaşma populyar yanaşmadır. Bunun səbəbi, bu yanaşmanın auditorun müxtəlif sahələrlə bağlı əsas işlərdə işləməsinə və audit risklərini minimuma endirməsinə kömək edə bilər.

Normal olaraq auditorların (istər daxili, istərsə də xarici) istifadə etdiyi dörd əsas audit yanaşması var. Burada əsas yanaşmalar qeyd olunub, çünki auditorlar tərəfindən istifadə edilən bir çox digər yanaşmalar var, lakin bu dörd yanaşma ən çox istifadə olunur:⁶

- Substantiv yanaşma: Bu yanaşma, ümumiyyətlə, maliyyə hesabatlılığı sisteminin və ya maliyyə hesabatlarına dair daxili nəzarətin etibarlı olmadığında istifadə edilir. Auditorlar maliyyə hesabatlarına dair müəssisənin daxili nəzarət testlərini yerinə yetirməyəcəklər. Böyük və ya maddi əməliyyatlara fokuslanaraq daha önəmli sınaqlara keçəcəklər.

Bu yanaşma, auditorların seçimini böyük və əhəmiyyətli miqdarda əməliyyatların seçilməsini və sonra seçilmiş əməliyyatların kifayət qədər və etibarlı dəstəkləyici sənədlərə malik olub olmadığını yoxlamasını nəzərdə tutur. Auditorlar da uçotun tanınması və təsnifatlarının audit standartları və maliyyə hesabatının hazırlanması üçün istifadə olunan çərçivəyə uyğun olub-olmadığını yoxlayacaqlar.

Bu yanaşmanın mənfi cəhətləri, audit resurslarının başqalarına nisbətən daha çox tələb olunacaq böyük miqdarda əməliyyatların yoxlanmasıdır.

Bu yanaşmanın faydası auditorların maliyyə hesabatlarına dair daxili nəzarətin aşkarlaya bilməyəcəyi riskləri minimuma endirməsinə yardım edə bilər.

- Balans tənzimləyici yanaşma anlayışı, auditorların hesabatda balansın düzgün qeyd edildikdən sonra gəlir hesabatlarında mühasibat əməliyyatlarının da düzgün qeyd ediləcəyinə əsaslanır.

Bu yanaşmada, auditor yüksək səviyyəli testlər üzrə balans hesabatlarını diqqət mərkəzində saxlayacaq.

Bu yanaşmada auditorlar düşünürlər ki, əgər maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda maddələr və ya uçot balansı düzgündürsə, gəlir hesabatlarında əməliyyatlar çox nadir hallarda təhrif olunacaq. Məsələn, qiymətləndirmə, aktivlərin mövcudluğu hər iki dövr üçün balans hesabatında düzgün qaydada qeyd olunarsa təsdiq edilir. Yanlış qeyd edildikdə isə müvafiq işlər görülür.

- Sistemə əsaslanan yanaşma: Sistemə əsaslanan audit anlayışında auditorlar ilk növbədə, müəssisənin idarəetmə qrupu tərəfindən güclü daxili nəzarət sisteminin var olduğunu başa düşürlər. Bununla belə, sistemə və ya daxili nəzarətə güvənmədən əvvəl auditorlar maliyyə hesabatlarına dair, daxili

nəzarətinə dair tam məlumatlara ehtiyac duyurlar. Daxili nəzarət anlayışını yerinə yetirdikdən sonra auditorlar bu daxili nəzarətləri sınaqdan keçirməli və təsdiqləməlidirlər. Bu, düzgün maliyyə hesabatlarını hazırlamaq üçün kifayət qədər güclü əsasın olduğunu təmin etməkdir.

Auditorlar maliyyə hesabatlarının daxili nəzarətinin güclü olduğu qənaətinə gəldikdə, onlar da əsas testi yerinə yetirməlidirlər, lakin əməliyyatların həcmi əsaslı yanaşma kimi böyük deyildir.

- Risk əsaslı audit yanaşması: Risklərə əsaslanan yanaşmanın əsas konsepsiyası bunlardır; audit risklərini azaltmaq, məqsədlərə cavab vermək.

Risklərə əsaslanan yanaşma əsasən müştəri işi, mühit eyni zamanda daxili nəzarət ilə bağlıdır. Auditorlar sonra ehtimal olunan maliyyə hesabatlarında baş verə biləcək risk sahələrini (hansı ki ehtimal olunur) və əhəmiyyətli yanlışlığı qiymətləndirməlidirlər.

Risk sahələri təyin edildikdən sonra auditorlar bu riskləri aşkar etmək üçün audit proqramını və resurslarını hazırlayacaqlar. Bunu edərkən, auditorlar daha az risk alan və hələ də məqsədə uyğun olan sahələri test etmək üçün çox vaxt sərf etməyəcəklər.

2.3. Bankdaxili nəzarət sistemində kompüter auditi.

Bu hissədə, banklar kimi bütün maliyyə təşkilatlarının gündəmə gələn fəaliyyətlərdə üzləşdiyi ümumi təhdidlər də daxil olmaqla, vacib IT təhlükəsizliyinin məsələləri müzakirə olunacaq.

Audit, biznes təcrübələrinin tam miqyaslı analizindən monitoring, jurnal fayllarına qədər hər bir şey ola bilər. Audit sahəsi hədəflərdən asılıdır.

Təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsinə əsas yanaşma təşkilati hədəf, tədqiqat təhlükəsizliyi tövsiyələri və platformaya dair xəbərdarlıqlar, risklərin təsdiqi üçün testlər və risk təhlili hesabatı yazmaq barədə məlumat toplamaqdır.

İT Təhlükəsizliyi: İnformasiya Texnologiyaları Təhlükəsizliyi kimi də tanınan, İT Təhlükəsizliyi müxtəlif məlumatları istifadə edərək məlumatları (iş və şəxsi məlumatlar, səsli söhbətlər, həqiqi şəkillər, hərəkət şəkilləri, multimedia təqdimatları, o cümlədən hələ də hazırlanmayanları) təhlükəsiz saxlamaq və təmin etməkdən ötrü nəzərdə tutulan tədbir və sistemləri həyata keçirmə prosesidir. İstənilən icazəsiz giriş, yanlış istifadə, pozulmalar, dəyişdirilmələr, məhv edilmələr və ya düzgün olmayan açıqlanmalardan asılı olmayaraq məlumatın yaradılması, saxlanması, istifadəsi və mübadiləsi üçün inkişaf etmiş texnologiya formaları, dəyərini, məxfiliyini, bütövlüyünü, mövcudluğunu, nəzərdə tutulan istifadəsini və icazə verilən kritik funksiyalar ilə bağlıdır.

Kiber təhdidlər daha mürəkkəb olmağa davam edir və hakerlər elektron məlumatlara hər zaman daxil olmaq üçün daha artıq yollar inkişaf etdirir.

İT təhlükəsizliyi təhdidləri: Bəzi təhlükəsizlik təhdidləri aşağıdakı verilənləri əhatə edir; Son illər ərzində internetdən istifadənin görünüşü gündəlik həyatda bəzi inanılmaz faydalar təmin edir, amma bu da təhlükəsizlik üçün potensial təhlükələr yaradır. Çoxlu sayda elektronika bir-birinə bağlı olduqda və daimi məlumat axını baş verərkən, yeni bir kiber təhdid dəsti ortaya çıxır.

İnternet daha geniş ictimaiyyətə çatdıqdan sonra, həssas məlumatların şifrələnməsinin tamamlanmasını və çıxış məhdudlaşdırılmasını təmin etmək üçün ona kifayət qədər diqqət yetirilmişdir. Amma bu yalnız məlumatların toxunulmaz saxlanmasını təmin etmək üçün profilaktik tədbirlərin görülməsini əhatə edir.

Kompüter əsaslı mühitdə auditin xüsusi aspektləri: İnformasiya texnologiyaları (İT) müasir mühasibat və idarəetmə informasiya sistemlərinin tərkibinə daxildir. Bu səbəbdən auditorların müştəri məlumatlarının maliyyə hesabatlarında toplanması, işlənməsi və hesabat verməsi üçün necə istifadə etdiyi

kontekstində, İT-nin müştərinin maliyyə hesabatlarının auditinə təsirini tam olaraq bilməsi vacibdir, maliyyə hesabatlarının audit prosesinde auditorun İT-in necə istifadə edəcəyini göstərmək olar.

Bu maddənin məqsədi kompüter mühitində, uçot mühitində auditin aşağıdakı aspektlərinə dair təlimat verməkdir:

Auditin müştərisi tərəfindən yaradılmış giriş, işlənmə, çıxış nəzarətlərini əhatə edən tətbiq nəzarətləri, kompüter əsaslı uçot sistemində və müştərinin kompüter-mühasibat uçot sisteminin bütövlüyünü test etmək və yekunlaşdırmaqdan ötrü auditorlar tərəfindən istifadə oluna bilən kompüter dəstəklili audit metodları.

Kompüter əsaslı mühasibat uçotu sistemində aid əməliyyatlara və daimi məlumatlara aid olan nəzarətlər: Onlar müəyyən bir tətbiqə aiddir və onların məqsədi mühasibat qeydlərinin tamlığı və düzgünlüyünü və həmin qeydlərdə yazılanların etibarlılığını təmin etməkdir. Effektiv kompüter sistemi kompüter prosessor dövrünün daxilində, işlənilməsində və çıxış mərhələsində və master fayllardakı daimi məlumatlardan ibarət olan müvafiq nəzarətlərin mövcud olmasını təmin edəcəkdir. Tətbiq nəzarət audit müşavirinin maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli yanlışlıq riskinin müəyyən edilməsi prosesinin bir hissəsi kimi müəyyən edilməli, qeyd olunmalı və qiymətləndirilməlidir.

Giriş nəzarəti: Girişin icazə verildiyinin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş nəzarət fəaliyyəti, tam, dəqiq və vaxtında giriş nəzarəti kimi istinad edilir. Sözügedən tətbiq proqramının mürəkkəbliyindən asılı olaraq, bu nəzarətlər miqdar və mürəkkəblik baxımından fərqli olacaq. Bu dəyişənlərin müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınacaq amillər dəyərli məlumatların daxil edilməsi ilə bağlı gizlilik tələblərini əhatə edir.

Xüsusi giriş təsdiqləmə yoxlamaları aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

Format çəkləri: Bu məlumatların düzgün şəkildə daxil olmasını təmin edir.

Dərəcə və ya miqdar yoxlanışı: Bu məlumatların gözləntilərə uyğun olub-olmadığını təmin edir. Məsələn, əgər nadir hallarda, 50 min manat dəyərində

bir nüsxədə satın alınma varsa, 50 min manatdan artıq olan bir giriş fakturası nəzərdən keçirilməsi üçün rədd edilir. Uyğunluq yoxlamaları: Bunlar iki və ya daha çox sahədən verilən məlumatların uyğun olmasını təmin edir. Məsələn, satış faktura dəyəri faktura üzrə ödənilən satış vergisi məbləğinə uyğun olmalıdır. Etibarlılıq yoxlamaları: Bunlar, məlumatın girişinin etibarlı olmasını təmin edir. İstisna yoxlaması: Bunlar xüsusi bir maddənin girişindən sonra ortaya çıxan qeyri-adi halları vurğulayan bir istisna hesabatının çıxarılmasını təmin edir. Məsələn, inventarın saxlanması üçün mənfi dəyərin artması. Ardıcılıq çekləri: Bunlar ardıcılıqla işlənmiş sənədlərin rədd edilməsini təmin etməklə emalın tamlığını asanlaşdırır. Məsələn, əvvəlcədən sayılı malların qeydləri alındıqda malların fiziki inventarın alınmasına dair məlumatlar verilirə, qeydlərin hər hansı bir hissəsinin ardıcılıqdan çıxması rədd edilməlidir. Rəqəmli yoxlamalarının təmini: Bu proses data girişinin dəqiq olduğunu təmin etmək üçün alqoritmlərdən istifadə edir. Məsələn, daxili olaraq yaradılan etibarlı təchizatçı rəqəmsal kodları, hər hansı bir alış-veriş fakturasının yanlış kodla daxil edilməsinin avtomatik olaraq rəddedilməsinə imkan verəcək şəkildə qurulmalıdır.

Bütün məlumatların düzgün şəkildə işlənildiyini və məlumatların düzgün şəkildə vaxtında dəqiqləşdirilməsini təmin etmək üçün proseslərin yoxlanması mövcuddur. Təyin olunmuş bir proqram üçün əməliyyat kontrolleri, düzgün məlumatlarla yayınlanmadan öncə uyğunlaşdırılmalı və test edilməlidir. Bunlar, adətən, “run-to-run” nəzarət vasitələrinin istifadəsini ehtiva edə bilər, bu da mühasibat uçotunun qeydlərində olan birləşmələrin yekunlarının bir məlumatın işlənməsindən sonrakı dövrə qədər saxlanılmasını təmin edir. Məsələn, balans bir şirkətin ümumi (nominal) kitabı bank hesabına köçürülür. Digər emal nəzarəti giriş nöqtəsində rədd edilən məlumatların sonrakı işlənməsini təmin edir, Məsələn: Kompüter imtina edilən maddələrin çapının çıxarılması; Rəy verilmiş maddələrlə əlaqəli prosedurların işlənilib hazırlanmasına dair informasiyanı işləyən şəxslərə məlumat verən yazılı təlimatlar; Rədd edilmiş maddələrlə

əlaqədar müvafiq istintaq ; Səhvləri rədd edən sübutlar düzəldilmiş və yenidən daxil edilmişdir.

Çıxış nəzarətləri: Bütün məlumatların işlənildiyini və çıxışın ancaq təyin olunmuş səlahiyyətli istifadəçilərə çatdırılacağına gözlənilməsi üçün çıxışa nəzarət edilir. Çıxış nəzarətinin dərəcəsi bir təşkilatdan digərinə (təşkilatın məlumatlarının və ölçüsünün məxfiliyindən asılı olaraq) dəyişkən olmasına baxmayaraq, ümumi nəzarət aşağıdakılardan ibarətdir:

Yuxarıda təsvir edilən “batch control” toplamlarının istifadəsi; Qeyri-daimi görülməyəcək istisna maddələrinin olmadığını təmin etmək üçün istisna hesabat məlumatlarını müvafiq araşdırma və təqib etmək; Son istifadəçilərə vaxtında məlumatın yayılmasını asanlaşdırmaq üçün məlumatların işlənməsini diqqətlə planlaşdırmaq; Dəyişilən prosedurların məlumat emalı işçilərinə məlumat verilməsinin rəsmi qaydaları; Məsuliyyətli bir səlahiyyətli tərəfindən istehsalın yayılmasının davam etdirilməsi, onu lazımi siyasətə uyğun şəkildə təmin etmək;

Master fayl nəzarət; Master faylının idarə edilməsinin məqsədi əsas fayllarda olan daimi məlumatların davamlılığını təmin etməkdir. Bütün master faylları üzərində ciddi təhlükəsizlik nəzarətinin həyata keçirilməsi vacibdir.

Bunlara aşağıdakılar daxildir: Əsas fayl məlumatlarına girişin məhdudlaşdırılması üçün parolların düzgün istifadə edilməsi; Vergilərin dəyişdirilməsi ilə bağlı müvafiq prosedurların yaradılması; Müstəqil məsul vəzifəli şəxs tərəfindən master fayl məlumatlarının lazımi məlumatlarla mütəmadi olaraq yoxlanılması; Əsas faylların yenilənməsi üzərində işləmə nəzarət edilməsi. Bu məqsədlə daxili nəzarət xidmətinə nəzarət etmək üçün lazımi hüquqlar verilir. Məsələn, nəzarətçilər və onların səlahiyyətli işçiləri nəzarət etmək üçün lazım olan sənədləri əldə etmək hüququna malikdirlər. Belə sənədlərə mühasibat, uçot, hesabat və pul sənədləri, bankın kompüter dəstəyi ilə bağlı sənədlər, habelə bank rəhbərliyi tərəfindən verilən sifarişlər və digər inzibati sənədlər daxildir.

Daxili nəzarət xidmətinin əməkdaşları yoxlanılan vahidlərin bütün binalarına çıxmaq hüququna malikdirlər. Arxivlərə, nağd depolara, kompüter

otaqlarına giriş yoxlanılmış vahidlərin və ya işçilərin rəhbərliklərinin vəzifəli şəxslərinin məcburi iştirakı ilə baş verir.

İnformasiya axınının idarə edilməsinin və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin monitorinq prosesi onun fəaliyyətinin bütün sahələrinə yayılmalıdır. Bankın fəaliyyəti barədə məlumatlar vaxtında, etibarlı, əlçatan və düzgün tərtib olunmalıdır. Avtomatlaşdırılan informasiya sistemlərinin və texniki vasitələrin daxili nəzarəti ümumi nəzarət və proqram nəzarətindən ibarətdir. Ümumi nəzarət fasiləsiz və davamlı fəaliyyət məqsədilə aparılmış kompüter sistemlərinin nəzarətini təmin edir. Proqram təminatının tətbiqi tətbiq proqramlarına daxil edilmiş avtomatlaşdırılmış proseduralar, eləcə də bank əməliyyatlarının işlənməsinə nəzarət edən əl ilə aparılmış prosedurlar ilə həyata keçirilir.

Banklararası rəqabətin artması şəraitində, sahibkarlıq fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti, bank proseslərinin idarə edilməsinin müasir metodlarını daha yaxşı bilən bankacılarla və avtomatlaşdırılan informasiya texnologiyaları ilə işləməyi vacib edir. Avtomatlaşdırılmış bank sistemi geniş çeşidli xidmətlər üçün sürətli və yüksək keyfiyyətli müştəri xidməti təşkil etməyə imkan verir. Avtomatlaşdırılmış bank texnologiyalarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi bir sıra əlaqəli elmi fənlər və istiqamətləri əhatə edən nəzəri çərçivənin ən önəmli şərtlərini göstərən sistem-texniki prinsiplərə əsaslanır. Bunlara iqtisadi kibernetika, ümumi sistem nəzəriyyəsi, informasiya nəzəriyyəsi, bank vəziyyət və proseslərinin iqtisadi və riyazi modelləşdirilməsi, təhlil və qərar qəbul edilməsi daxildir.⁷

Müasir avtomatlaşdırılmış bank sistemlərinin tətbiqinin məqsədi bankın mənfəətinin artmasına, eləcə də gələcəkdə biznesin genişlənməsinə və inkişaf etməsinə şərait yaratmaqdır.

Bu yanaşmanın əsas məqsədi bankın inkişafı və müştərilərlə münasibətləri üçün effektiv bir strategiya ilə uyğunlaşdırılmalı olan bankın iş proseslərinin təhlili və optimallaşdırılmasıdır.

Artan təhlükəyə cavab olaraq bankların İT audit vahidləri daxili audit üçün təşkilatın riskləri idarə etmək imkanlarının müstəqil və obyektiv qiymətləndirilməsi üçün bir hədəf qoymuşdur. Bu hədəfi yerinə yetirmək üçün ilk addım İT riskinin qiymətləndirilməsini aparmaq və nəticələrin audit komitəsi üçün qısa bir hesabatla çevrilməsini təmin etməkdir. Bu, riskli, çoxtərəfli daxili audit planının İT-yə yardım və idarə edilməsi üçün vacib təmin ola bilər.

3. KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN APARILMASI METODİKASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Daxili audit prosesində kredit əməliyyatlarının yoxlanılması

Kredit əməliyyatlarının auditinin təşkilati və metodik aspektlərinə diqqət yetirək. Əvvəla, bu, auditin əsas sahələrinin seçilməsi və əsaslandırılması, ümumi audit qurumunun inkişafı, audit prosedurlarının müəyyən olunması və audit sübutlarının əldə edilməsi üsulları və auditorun iş sənədlərinin saxlanılmasına aiddir. Bir kommersiya bankının kredit əməliyyatları üzrə auditinin rolunun artması və gücləndirilməsi üçün bir çox təkliflər təqdim oluna bilər. Kredit riskinə dair kredit anlayışına əsasən, kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinə həlledici təsir edə bilən bir fakt olaraq, auditor maliyyə hesabatının bütün maddi aspektləri üzrə etibarlılıq barədə peşəkar rəy bildirməkdən ötrü kifayət qədər sübutlar toplamaq məcburiyyətindədir, lakin kredit prosesinin təşkilini, kredit risklərinin idarə olunmasının effektivliyini və kredit portfelinin keyfiyyətini təhlil etməyi də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Buna əsaslanaraq, kommersiya banklarının kredit əməliyyatları üzrə auditinin əsas məqsədləri aşağıdakı kimi nəzərdən keçirilməlidir:

- Bank tərəfindən aparılan kredit əməliyyatlarının hazırki qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi və s;
- Kredit risklərinin idarə olunmasının keyfiyyətini qiymətləndirmək;
- Mühasibat uçotunun Mərkəzi Bankın tələblərinə uyğunluğuna dair peşəkar rəy bildirmək.

Ticarət bankının kredit əməliyyatları üzrə audit proqramı audit sübutlarının toplanmasına dair audit prosedurlarının ətraflı siyahısıdır. Proqram iki hissədən ibarət olmalıdır. Proqramın birinci hissəsinin məqsədi kredit risklərinin idarə olunması sisteminin qiymətləndirilməsini formalaşdırmaqdır. Proqramın ikinci hissəsinin məqsədi kredit əməliyyatları mühasibat uçotunun hazırki

qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğu və maliyyə hesabatlarının bütün maddi aspektləri üzrə kreditlər baxımından etibarlılığı ilə əlaqədar peşəkar rəy bildirməkdən ötrü kifayət qədər audit dəlilləri toplamaqdır: verilmiş kreditlər, onların təhlükəsizliyi, yığılmış və alınmış faizlər, kreditlər üzrə ola biləcək zərərlər üçün ehtiyat və s. Proqramın ikinci bölməsi nəzarəti, testlər və əsaslandırılmış audit prosedurlarının siyahısını ehtiva edir.

Auditorun işinin ən vacib istiqaməti kredit portfelinin şaxələndirilməsini qiymətləndirməkdir. Auditor, ilk öncə, bir borcalanla əlaqəli, coğrafi bölgələr və sənaye sahələrinə aid risklərin konsentrasiyası üçün bankda yaradılmış məhdudiyətlərin etibarlılığını təhlil etməli və zərurət olduqda müvafiq təkliflər verməlidir, onların dəyişdirilməsi və ikincisi, kredit siyasətinin normalarına riayət etmək baxımından müəyyən edilmiş məhdudiyətlərlə praktikada, üçüncü tərəfdən, kredit portfelinin ümumi diversifikasiyasını və mövcud iqtisadi vəziyyəti nəzərə alaraq, resursların yerləşdirilməsinin effektivliyini qiymətləndirmək, makroiqtisadi tendensiyalar, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə analitik məlumatlara əsaslanır.

Auditin nəticələrini ümumiləşdirmək və təhlil etməyin, audit hesabatının hazırlanmasının və auditorun hesabatını təqdim etməyin mexanizmi təklif olunur. Audit hesabatında illik mühasibat hesabatının etibarlılığını təsdiq etməkdən ötrü auditin nəticələrinə əsasən auditor bankda kredit riskinin idarə olunması keyfiyyəti və bankların kredit siyasətinin qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğuna dair rəy verməlidir. Bankın kredit riskinin idarə olunması qaydaları və metodlarının ümumi kredit strategiyası və prosedur məsələləri baxımından qısa bir ümumi araşdırma aparılmalı və qiymətləndirilməlidir: Kredit risklərinin idarə edilməsi sferasında bankın rəhbərliyinin və daxili nəzarət xidmətinin rolu və keyfiyyəti; Verilmiş kreditlər üçün tələb olunan tələblər və onların uyğunluğu vasitələri; Verilmiş kreditlərin geri qaytarılması və konsentrasiyası üzərində keyfiyyətə nəzarət; Borcalanın mövqeyinin maliyyə təhlili diqqətli olmalıdır.

Auditor müəyyən edilmiş nöqsanların və pozuntuların qarşısının alınması və bərpa edilməsi üçün bir çox tədbirlər hazırlamalıdır.

3.2. Bankın xüsusi kapitalının yoxlanılması metodikası

Bankın kapitalın adekvatlığı göstəricisi, bankın gündəlik riskli əməliyyatlarında bankın riskləri səviyyəsinə uyğun olaraq özünün risk resurslarının adekvatlığını əks etdirir. Bu göstərici bankın fəaliyyətinin ən vacib aspektlərini əhatə edir və səhmdarlar və investora görə bir vasitədir.

Gələcəkdə (audit tarixindən sonra) bankın fəaliyyətlərinə təsir göstərə bilən və auditorun hesabatına təsir göstərməyən ciddi bir risk bankın sərmayə ehtiyatlarının səviyyəsini artırmaq üçün qəbul etdiyi qeyri-kafi tədbirlər riskidir. Bu riskin səbəbi bankların sərmayə ehtiyatlarının nisbətinin xüsusiyyətidir. Kapitalın kifayət qədər səviyyədə tənzimlənməsi bankların maliyyələşdirmə mənbələri üçün mümkün qədər az ödəniş qabiliyyətinə təsir edir.

Bu, bankın aktivlərlə müəyyən risk əməliyyatlarına icazə vermədiyi (məsələn, kapitalın 11% -i əhatə etməsi tələb olunarsa), bankın kapitalın kifayət qədər səviyyəsini necə düzəltdiyinə dair sual doğurur. Əgər bank sərmayə kifayətliliyinin səviyyəsini tənzimləmək üçün qanuni bir yol seçmişdirsə (məsələn, qanunla təyin olunmuş imkanlardan istifadə edərək və əsaslı aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi vasitəsi ilə kifayətlənmə səviyyəsini artırmaqla), audit lazımı səviyyədədir və bu, gələcəkdə bankın fəaliyyətinə müxtəlif cür təsir edəcək.

Sərmayə kifayətliliyinin standart nisbətindən artması, ilk növbədə, əsas kapitalın (adi səhmlərin əlavə emissiyası, bankın mənfəət verilməsi) və əlavə kapitalın artımının artırılması vasitəsi ilə baş verir (sindikallaşdırılmış kreditin cəlb edilməsi, sabit qiymətlərin yenidən qiymətləndirilməsi). İkincisi, aktivlərin məbləğinin ümumi azalması (məsələn, borc üzrə mümkün zərər ehtiyatları

hesabına borcların silinməsi, aktivlərin daha yuxarı səviyyədə köçürülməsi ilə əlaqədar balansdan kreditlərin silinməsi mümkündür daha aşağı risk qrupuna və s.)

Aktivlərin portfelini idarə etməkdə bank tərəfindən alınan risklərin kapitalın yetərinə səviyyəsinin artırılması üçün qeyri-adekvat tədbirlər riski sabit aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində Hİ standartının dəyərinin artırılması nümunəsi ilə ifadə olunur. Yenidən qiymətləndirmə hesablarda yalnız bir rekorddur, Hİ standartında artım isə banka yüksək riskli kreditlərin verilməsi də daxil olmaqla kreditləşdirməni genişləndirməyə imkan verir. Bu vəziyyət bankın maliyyə vəziyyətinə təsirlər göstərə bilər ki, yüksək riskli kreditlərin verilməsi halında, banka qaytarılmayana qədər, zərərləri yüksək likvid aktivlər ilə vaxtında geri qaytara bilməyəcək, çünki onlar heç bir artım yaratmırlar.

Bildiyiniz kimi, bankı xarici auditor tərəfindən yoxlamanın əsas məqsədi auditorun bankın nəşr olunan maliyyə hesabatlarının maliyyə vəziyyəti haqqında "düzgün eyni zamanda etibarlı" bir fikir vermək barədə fikirlərini ifadə etmək imkanı verməkdir. bank və maliyyə hesabatlarında əks olunmuş dövr üzrə fəaliyyətinin nəticələri "Ədalətli və etibarlı" konsepsiyası maliyyə hesabatlarında əks olunan kapital komponentlərinin reallığının təsdiqlənməsini nəzərdə tutur. Bu, bankın kapitalının bütün elementlərinə, xüsusilə bankın vəziyyətinin ən göstərici elementi - mənfəət üçün tətbiq olunur. Auditor ancaq maliyyə hesabatlarının maddələri ilə işləmək təhlükəsi olduğunu bilməlidir, çünki bankın vəsaitləri hesablarda yalnız bir rekorddur və problemin mahiyyəti mənfəətin paylanmasıdır.

Yuxarıda qeyd olunmuşları nəzərə alaraq, bankın öz vəsaitlərini (kapitalını) yoxlamaq üçün metodologiya təklif edilə bilər. Təqdim edilən audit proqramı, təcrübəli auditor üçün addım-addım planının ətraflı təsviri ilə xarakterizə olunur. Müəssisənin aktivlərindən asılı olaraq, onun effektiv inkişafını təmin etmək üçün fərqli miqdarda investisiya tələb olunur və nəticədə fərqli səviyyəli risk dərəcələri ilə bağlı müxtəlif miqyaslı investisiya layihələrinin həyata keçirilməsini tələb

edir. İnvestisiya proseslərinin təhlili bizə xarici və yerli təcrübə üçün xarakterik olan aşağıdakı əsas investisiya layihələrini ayırmağa imkan verir:

- köhnəlmiş avadanlıqların mövcud biznesin davamlı miqyasda davam etdirilməsinin təbii bir prosesi kimi dəyişdirilməsi;
- mövcud istehsal xərclərini azaltmaqdan ötrü avadanlığın dəyişdirilməsi;
- xidmət bazarının artması və ya genişləndirilməsi;
- yeni məhsulların istehsalı məqsədilə müəssisənin yenidən ixtisaslaşması.

Hazırda yerli müəssisələrin əsasən yeni forma məhsulların və yeni istehsalın inkişafı məsələsini qoyduqlarını nəzərə alaraq, yalnız böyük kapital qoyuluşlarına deyil, həm də yeni bazarlar yaratmaq və yeni bazarların yaradılması zərurəti ilə müəyyənləşdirilmiş risklərin artması ilə əlaqəli layihələrə də ehtiyac var. Mövcud istehsalın yeni istehsalının və ya geniş miqyaslı yenidən qurulmasının başlanğıcını hazırlayarkən, müəssisə ilk növbədə maliyyə ödəmə problemi ilə üzləşir. Layihələrin bu cür növləri, əsasən uzunmüddətli kreditlər olmaqla, 2 ildən 5-7 ilədək uzunmüddətli maliyyələşdirmə tələb edir.

Digər xüsusi bir risk növü var. Bu, ölkədə baş verən qeyri-sabit siyasi və iqtisadi vəziyyətə görə sahibkarların və investorların mümkün zərərləri ilə əlaqəli olan siyasi riskdir və dəyişiklik başqaları arasında sərmayə fəaliyyətini tənzimləyən iqtisadi qaydaların dəyişməsi ilə müşayiət olunur. Vergi kreditləri ləğv edilə bilər, hökumətin prioritetləri dəyişə bilər. Ekstremal vəziyyət kimi, mülkiyyət forması, məsələn, milliləşdirmə nəticəsində dəyişə bilər. Lakin bu risk yalnız ölkə səviyyəsində nəzərə alınır, müxtəlif ölkələrdə yeni sənayelərin yaradılması üçün maliyyələşdirmə layihələri təhlil edilir. Analiz edilmiş investisiya layihələri bir ölkədə tətbiq olunduqda, bu risklər adətən nəzərə alınmır.

Hər hansı auditə ciddi vaxt sərf edir və aydın şəkildə planlaşdırılmalıdır. Bunu etməkdən ötrü auditor ehtiyatların hazırlanmış audit metodunu tətbiq etməlidir, onların əsas tələbləri: istifadə rahatlığı, kifayət qədər təhlili və kifayət qədər formalizasiya dərəcəsi.

İnformasiya texnologiyasının artan istifadəsi audit prosedurlarını tez və effektiv şəkildə yerinə yetirmək üçün, vaxt və əmək xərclərini yoxlamaq üçün effektiv şəkildə qənaət etməyə imkan vermişdir. Kompüterlər şirkətlərin yenidən qurulması üçün təkan verərək, böyük auditor firmalarına yoxlama strategiyasını dəyişməyə məcbur edərək, onları daha çox təhlil prosesinə təqdim etdilər. Kompüter auditini 2 funksiyaya yerinə yetirir:

1. Fərdi mühasibat işlərinin nəzarətini (təşkilatın nizamnamə kapitalının uçotunu, işçilərə ödənişləri, maddi aktivləri, pul vəsaitlərini, maliyyə nəticələrini və s.) Nəzarət funksiyası. Nəzarət funksiyasını yerinə yetirərkən, sistem interaktiv rejimdə sifariş edilmiş prosedur dəstini təşkil edən auditor tərəfindən idarə olunur. Bu prosedurların tərkibi, nəticədə sistemin məqsədlərini dəyişən vəzifələrin və subtaskların məzmununu əks etdirir. Hər bir prosedur əsas sənədlərin və ya uçot qaydalarının nəzərdən keçirilməsidir. Prosedurların ardıcılığı sistem tərəfindən diktə edilir. Kompüter audit zamanı: yoxlanılan sənədlərin tərkibi yoxlanılır, sənədlərlə əməliyyatlar ardıcıl olaraq yoxlanılır, hesabat göstəriciləri izlənilir, razılaşdırılır, nəticədə audit nəticələrinə dair qərarlar qəbul edilir. Auditin nəticəsindən asılı olaraq, audit hesabatının elementi formalaşır.

2. Kompüter auditinin məsləhət funksiyasına əsasən bank rəhbərliyinin fəaliyyətini təhlil etməyə və borc strategiyasının, dividend siyasətinin, maliyyə sabitliyinin eyni zamanda ödəmə qabiliyyətinin, təşkilatın maliyyə vəziyyətinin auditini daxildir. Bu funksiyaya yerinə yetirərkən audit bankın mövcud vəziyyətini qiymətləndirir, icra orqanının qəbul etdiyi qərarların adekvatlığını yoxlayır, bu qərarların qanuniliyini yoxlayır və s. Auditdə aşağıdakı proqramlar istifadə edilə bilər: ofis proqramları; Referans və hüquq sistemləri; Mühasibat proqramları; Maliyyə təhlili proqramları; Audit üçün xüsusi proqram. Ofis proqramları cədvəl prosessorları, verilənlər bazası idarəetmə sistemləri və söz prosessorları. Böyük bir hesablaşma funksiyasını yerinə yetirə bilən cədvəl prosessorları audit prosesinə ciddi şəkildə inteqrasiya olunur. Onların əsasında müxtəlif hesabatların ümumi məlumat bazası tərtib edilir, diaqram və cədvəllər (hesablamalar, hesabatlar),

alternativ balanslar, müxtəlif analitik cədvəllər və informasiyanın qrafiki təqdimatı yaranır. Ən çox yayılmış proqramlar MS Excel, Lotus 1-2-3dir. MS Access kimi verilənlər bazası idarəetmə sistemlərinin köməyi ilə auditor iş əməliyyatlarını nümunə edə bilər, mühasibat proqramı tərəfindən tərtib olunmuş və çap üçün nəzərdə tutulmuş fərdi hesabat formalarını yoxlaya bilər.

3.3. Bankın daxili audit xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və onun yüksəldilməsi istiqamətləri.

Audit göstəricisinə aid faydaya iqtisadiyyat vasitəsilə kadrların və ya digər mənbələrin istifadəsi, məhsuldarlığın və aktivlərin istifadəsi səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi səmərəliliyin artırılması və səylərin və ya koordinasiyanın çatışmazlığının aradan qaldırılması, effektivli ehtiyacların daha yaxşı müəyyən edilməsi-əsaslandırılması, məqsəd və siyasətin dəqiqləşdirilməsi və nəticələrin təbiətinin dəyişdirilməsi və ya təkmilləşdirilmiş hədəf, daha qısa gözləmə vaxtı kimi xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, məlumatların daha yaxşı çıxışına və ictimaiyyətə kömək olunmasına, müştərilərə korporativ planlaşdırma və prioritetlərin daha dəqiq tərifləri və daha yaxşı təyin edilmiş hədəflər və daha yaxşı maliyyə və əməliyyat idarəetmə məlumatlarına daha sərt nəzarət kimi və idarəetmə resursları kimi yaxşı planlaşdırma, idarəetmə kimi yaxşı idarəetmə daha yaxşı və daha dəqiq performans göstəricilərini daxil etmək olar.

Daxili auditin effektivliyinin ölçülməsi üçün kəmiyyət metodları:

- Daxili audit fəaliyyətinin müəyyən bir müddətdə daxili audit planına uyğun olaraq yerinə yetirildiyi nisbəti müəyyənləşdirməkdən ibarət olan daxili audit planlarının yerinə yetirilməsi dərəcəsinin müəyyən edilməsi. Bu, hər

bir fəaliyyət növü üçün müəyyən planlaşdırma müddətində bildirilən reallaşan fəaliyyətlərin sayını müəyyənləşdirməklə ölçülə bilər.

- Daxili audit işinin başa çatmasından sonuncu auditin yekun daxili audit hesabatının verildiyi tarixə qədər müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutan son daxili audit hesabatının verilməsi üçün lazım olan müddətin müəyyən edilməsi, o cümlədən idarəetmə üçün tədbirlər planı
- Daxili audit yoxlamalarının həlli üçün zəruri olan müddətin axtarılmasını nəzərdə tutan audit məlumatlarının həlli üçün lazımı müddəti izləmək. Bu baxımdan statistik məlumat bazasını müəyyən vaxtda həll olunan çatışmazlıq sayı, gecikmə ilə həll olunan çatışmazlıqların sayı və çatışmazlıqların sayı kimi fərqli elementlərə bölməklə həyata keçirmək üçün daha önəmli hesab olunur.
- Fərdi sertifikatlaşdırmanın qiymətləndirilməsi: Daxili audit şöbəsindən peşəkar sertifikat diplomları və ya daxili audit işində miqdarda olan peşəkar təcrübə ilə işləyən işçilərin sayı ilə müəyyənləşdirilə bilən kəmiyyət baxımından;
- Hesabatın müəyyən daxili audit fəaliyyəti və vaxtın gündəlik monitorinqi ilə müəyyənləşdirilə biləcəyi inzibati fəaliyyətə həsr olunmuş vaxtlar hər bir daxili auditorun vaxtında müəyyən fəaliyyət növləri müəyyənləşdirilir.

Beləliklə, banklar, daxili nəzarət sisteminin hərəkətləri üçün, bankın yaradılmış biznes məqsədlərinə nail olmaq üçün kredit riski, maliyyə riskləri və s. kimi risklərin davamlı monitorinqi və ölçülməsinə imkan verən effektiv yanaşmanı düzəltmək və tətbiq etmək üçün çalışırlar: ölkə riskli borc; xarici valyuta riski; bazar riski; faiz dərəcəsi riski; likvidlik riski; əməliyyat və digər risklər.

Daxili auditin icrasının qiymətləndirilməsinin keyfiyyət metodları

Səmərəlilik baxımından təhlil edilərkən, qiymətləndirmənin ən tez üsulları

daxili auditin nəticələridir:

- Daxili audit missiyalarının sona çatması və təşkilata rəhbərlik edənlərə bəzi tədqiqatların (sorgular və ya müsahibələr) çatdırılması.
- Daxili audit missiyalarının bitməsi ilə yanaşı bəzi tədqiqatların (sorgular və ya müsahibələr) təsnif edilməsi.

NƏTİCƏ

Maliyyə hesabatlarında mühasibat uçotu və uçot hesablarında əks olunmuş FHD-in hüquqi tənzimlənməsi baxımından, daxili audit metodologiyası obyektlərin tədqiqi üzrə ümumi elmi fəlsəfi və konkret elmi və praktiki metodlara əsaslanır.

Fəlsəfi üsullar bilik prosesinin konkret məzmunundan öz əksini tapır və elmi və praktiki olanlar müəyyən bir mövzuya öz spesifikliyini əks etdirmək üçün nəzərdə tutulur. Ümumi elmi üsullar analizi, sintezi, müqayisəsi, induksiya, ayırma, soyutma, formalaşdırma, ümumiləşdirmə, analogi, modelləşdirmə, konkretləşdirmə və s. daxildir. Analiz bir obyektin öyrənilməsi ilə məşğul olan intellektual və ya praktik ayrılmanın hər birinin ayrı-ayrılıqda təhlil edildiyi, lakin bir obyektin həddləri daxilindəki tərkib hissələrinə daxil edilir. Beləliklə, əldə edilmiş zərərin məbləği müxtəlif səbəblərə görə mühasibat uçotunun təqaüdə edilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət növləri, məhsul çeşidi, FHD növləri və seqmentləri baxımından araşdırılmalıdır.

Sintez analizlərin əksinədir. Daxili auditdə bu metod obyektin bütövlüyünə, vahidliyinə və bütün tərkib elementlərini qarşılıqlı əlaqələndirməyə çalışmaq üçün istifadə olunur. İnduksiya üsullarının istifadəsi daxili auditorun tədqiqat obyektinin fərdi komponentlərinin öyrənilməsinə əsaslanaraq müvafiq nəticələr əldə etməyə imkan verir. Beləliklə, alınan gəlir məbləğinin öyrənilməsi qanunvericilik fəaliyyətinin növləri və seqmentləri baxımından nəzərə alınmalıdır. Bu qeyri-qanuni fəaliyyətləri müəyyənləşdirəcəkdir.

Təxirə salınma metodunu tətbiq edərkən, obyekt bir bütövlükdə araşdırılır, lakin daxili auditorun nəticələrinə müvafiq hesablamalar, tədqiqat obyektinin tərkib hissələrinin selektiv yoxlamaları lazımdır. Analogi - müəyyən obyektlərin idrakının başqaları ilə oxşarlıq əsasında əldə edildiyi elmi tədqiqatların alınması. Bu texnika müxtəlif obyektlərin bəzi aspektlərinin oxşarlığına əsaslanır və modelləşdirmənin əsasını təşkil edir.

Modelləşdirmənin qəbulu obyektin dəyişdirilməsinə, analoji hadisələrə əsaslanır. Model aşağıdakı elementlər daxil olmaqla bir standart şəklində təqdim edilə bilər:

- təhsil obyektləri;
- informasiya mənbələri;
- tədqiqat metodik üsulları;
- daxili auditin yekunlarını və həyata keçirilməsini həyata keçirir.

Abstraksiyanın köməyi ilə, tədqiqat prosesində müəyyən obyektlərdən ümumi konsepsiyalara və inkişaf qanunlarına keçə bilərsiniz. Məsələn, bir neçə konteynerdə malların alınması üzrə daxili yoxlamanın nəticələri öz nəqliyyat vasitəsi ilə gətirilən malların bütün partiyasına qədər uzadıla bilər. Betonlaşdırma tətbiqi bizə obyektin vəziyyətini mövcudluğun və tarixi inkişafın müəyyən şərtlərinə uyğun olaraq araşdırmağa imkan verir. Daxili audit maddi məsuliyyətli şəxsləri və onların yaratdığı maddi ziyanın miqdarını müəyyən edir.

Sistem təhlili bir sistem yaradan elementlərin toplusu olaraq daxili audit obyektinin öyrənilməsidir. Sistem obyektlərinin davranışını fəaliyyətinə təsir göstərən bütün amillərlə qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Bəzi hallarda bu üsul istifadə olunur, çünki nizamlı münasibətləri müəyyənləşdirmək üçün sistemli yanaşmanın istifadəsinə imkan verir (təşkilatın və ya fərdlərin istehsal əlaqələrində ziyan vurmaı).

Funksional və xərclərin təhlilinin tətbiqi, qiymətlərin göstəricilərinin qiymətləndirilməsi ilə kompleks sistemlərin layihələndirilməsi və istismarı daxil olmaqla istehsalın texniki hazırlığı vəziyyətində daxili auditin planlaşdırma mərhələsində obyektlərin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Məsələn, müəyyən bir məhsul növünün istehsalat tullantılarının dəyərinin yoxlanılmasının daxili nəzarət xidmətinin yaradılması, keyfiyyətsiz dizayndan və tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsindən zərərin müəyyən edilməsi. Bu metodun köməyi ilə zərərin ümumi məbləğini müəyyənləşdirə və ziyana görə məsuliyyət daşıyan xüsusi şəxsləri müəyyən edə bilərsiniz.

Müqayisə, iş prosesi auditinin aparılması prosesində daxili auditorların müəyyən etdiyi çatışmazlıqlar, mənimsəmələr və digər pozuntu hallarının araşdırılması zamanı mühasibat uçotu sənədlərində ziddiyyətlər, sapmalar və pozuntuların aşkarlanmasına yönəldilmiş mühasibat uçotu məlumatlarının müqayisəsi və məntiqi analizi üsuludur.

Testin istiqaməti və məqsədi ilə müqayisə sadə və ya mürəkkəb bir analitik üsul kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, sadə bir analitik texnika vasitəsilə daxili auditor sənədlər və mühasibat qeydlərində aşkar fərqlər (məsələn, lazımi rekvizitlərin, tarixlərin, imzaların olmaması) aşkar edir. Analitik bir quruluş kimi bir cihaz, mühasibat uçurumunda uyğunsuzluqlar və sapmaları müəyyən etməyə imkan verən kompleks bir düşüncə prosesidir. Mühasibat uçotu sənədlərinin məzmunu qaydalara və onların uyğunluğunu və ya uyğunsuzluğunu müəyyən etmək üçün mühasibat uçotu və hesabatlılıq üzrə tələblər ilə müqayisə etməklə əldə edilir.

Daxili audit prosesində tətbiq oluna bilən xüsusi (elmi və praktiki) üsullar da müxtəlifdir. Onlar üçün aşağıdakıları yerinə yetirmək mümkündür:

1) iqtisadi təhlillər - daxili audit tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətinin və daxili auditin obyektinə olmuş biznes proseslərinin gerçəkləşməsini həyata keçirərkən münaqişə vəziyyətinə gətirib çıxaran səbəbli münasibətlərin açıqlanması üçün istifadə olunan bir sistemdir. Beləliklə, iqtisadi təhlillərin köməyi ilə daxili auditorlar kimin və hansı məbləğdə zərərə görə məsuliyyət daşımaqları barədə qərar qəbul edə bilirlər:

2) statistik hesablamalar - daxili auditorun ilk iqtisadi məlumatlarda (balans, əmək haqqı və s.) birbaşa əks olunan təsərrüfat fəaliyyətinin və biznes proseslərinin araşdırılmış faktlarının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərini müəyyən edən bir sıra üsulları təmsil edir. Lazım olduqda təxmin edilən dəyərləri dəqiqləşdirmək, kəmiyyət əlaqələr və münasibətlər xüsusiyyətlərindən birinə bir miqdardan keçmək üçün tətbiq edilir. Statistik hesablamalar nəticəsində, daxili yoxlama prosesində, məsələn, müxtəlif əmsallar müəyyən edilir (əmtəə

istehsalında komanda üzvlərinin əmək fəaliyyəti, avadanlıqların istifadəsi və istehsal imkanları, maksimum mümkün çıxış və çatdırılma ritmi).

3) iqtisadi və riyazi üsullar - tədqiqat mərhələsində təşkilatın və onun struktur vahidlərinin ümumi nəticəsi kimi nəzərə almaq üçün adi və digər fəaliyyətin nəticələrinə təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsində daxili auditorlar tərəfindən istifadə olunur və iqtisadi idarəetmənin optimallaşdırılması məqsədi ilə həyata keçirilir. Bu üsullar faktorların digər üsullarla qarşılıqlı əlaqəsinin dərəcəsini müəyyən etmək mümkün olmadığı hallarda istifadə olunur. Məsələn, bu üsullar malların daşınması üçün optimal marşrutların müəyyən edilməsi və nəqliyyat məsafəsinin tapşırıqlarını müəyyənləşdirmək, məhsulların istehsalında xammalın xərclənməsini hesablamaq və s.

Təşkilata ziyan vurmuş şəxslərin məsuliyyətini müəyyənləşdirmək üçün geri qaytarılmasına məruz qalan digər üsullardan istifadə edilə bilər. İqtisadi fəaliyyətin və iş proseslərinin başlanğıc sənədlərdə, mühasibat uçotu və hesabat qeydlərində əks olunduğu və daxili audit obyektinə halına gələn zərərlər olduqda tətbiq edilir. Belə xüsusi üsullar olaraq göstərmək olar: məlumat modelləşdirilməsi, tematik xüsusi yoxlamalar, tənzimləyici prosedurlar, mühasibat sənədlərinin tədqiqi və s.

İnformasiya modelləşdirilməsi müəyyən bir saxlama mühitində (əsas uçot sənədləri, çevik və sabit disklər, video qramaları, mühasibat uçotu hesabatları və hesabat) qeydə alınmış daxili yoxlama obyektinə haqqında məlumatların toplusudur. Bir məlumat modelini yaratdıqda, daxili auditor tədqiqat obyektinin xüsusiyyətlərinin və onun iqtisadi fəaliyyət dinamik sistemində davranışının xüsusiyyətlərini ən uyğun şəkildə qəbul etməyə ehtiyac duyur. İnformasiya modelləşdirməsinin məqsədi tənzimləyici, hüquqi, mühasibat və digərlərinin sistemləşdirilməsidir.

Kredit institutlarında daxili nəzarət sisteminin təşkilinə aid məsələlərin nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsi bizə aşağıdakı nəticələr verməyə imkan verir. Effektiv daxili nəzarət sisteminin mövcud olması bank idarəetmə prosesinin

təmin edilməsi üçün kredit təşkilatının təhlükəsiz və stabil fəaliyyətinin əsaslarından biri və bütövlükdə bank sisteminin etibarlılığının artırılmasında mühüm amildir. .

Bu prosesdə sahibkarların, idarəetmə rəhbərliyinin və bankın işçilərinin özlərinin maraqlarına uyğun olaraq fəaliyyətinin səmərəliliyini, şəffaflığını və qanuniliyini artırmağa yönəlmiş daxili nəzarətə düzgün münasibət göstərmək vacibdir. Bank üçün əlverişsiz risklərin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək, tanımaq, qiymətləndirmək və neytrallaşdırmaq prosesidir. Daxili nəzarət hər bir əməliyyatın tərkib hissəsi olan bankın bütün fəaliyyətlərini əhatə etməlidir.

Daxili nəzarət prosesində çox sayda subyektin eyni vaxtda bir çox vəzifələrin davamlı və effektiv həllinə ehtiyacı - onların daxili nəzarət sisteminin aydın bir sistemini tələb edir. Bu sistem çox səviyyəli, birbaşa işə uyğun bir şəkildə inteqrasiya olunmalı, öz strukturunda icazəsiz müdaxilədən qorunmalıdır, lakin şəffaf, idarə olunmalıdır.

Daxili idarəetmə sisteminin uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün, bankın strateji məqsədlərinə və mövcud qanunvericiliyə uyğun bir anlayışlı daxili təşkilati və tənzimləyici çərçivənin mövcudluğu, ağlabatan müddətdə dəyişən şərtlərə uyğunlaşma imkanını nəzərdə tutur

Bu günə qədər dövlət maliyyə nəzarəti ilə bağlı bir sıra problemlər var. Ən aktual məsələ dövlət maliyyə nəzarətinin qanunvericiliklə tənzimlənməsidir. Buradakı əsas məqam budur ki, dövlət öz büdcəsi ilə məşğul olanlardan daha böyük vəsaitlərdən istifadə edir və idarə edir. Buna görə, onun bütün vəsaitlərinin hədəf və effektiv istifadəsini təmin etmək və bunun necə aparıldığına nəzarət etmək üçün hüquqi əsas və müvafiq mexanizm olmalıdır. Dövlət maliyyə nəzarəti hüquqi çərçivənin formalaşdırılmasında və onun müəyyən edilməsinin olmasında çatışmazlıq, müşahidə orqanlarının söyləri, əsasən, onların idarəsinin maraqlarına nəzarət etmək məqsədi daşıyır.

Məsələn, Hesablama Palatasının, Mərkəzi Bankın, Dövlət Vergi Xidmətinin və s. hər birinin ayrılıqda nəzarət sistemi var. Və praktikada ortaya çıxır ki, bütün ölkənin bank sistemi, dövlət tərəfindən faktiki olaraq nəzarətsizdir. Həm də Hesablama Palatası, Xəzinədarlıq, Xarici Valyuta və Ekspert Nəzarət Xidməti kimi orqanlar, Qiymətli Kağızlar üzrə Komissiya heç bir şəkildə nəzarət funksiyalarını əlaqələndirmir. Bir qayda olaraq, birgə səylərə çağırışlar, bürokratik bərabərlik, əlaqə qurma, məsuliyyətin dəyişdirilməsi başlanır, vaxtlar uzanır, pozuntular da qalır və ya əksinə məsuliyyətə gəldikdə dərhal aradan qaldırılır. Maliyyə nəzarəti strukturu çox sayda səlahiyyətli orqan tərəfindən fərqlənir. Bütçə və maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsi sahəsində onların vəzifələri və funksiyaları çox vaxt bir-birinə bənzərdir, paralellik təkrarlamasının elementləri ilə xarakterizə olunur.

Bu məsələlərin həll olunmadığı deyilə bilməz. Qanunvericilik praktikasında ilk dəfə bu səviyyədə bir sənəd hansı təşkilatlar dövlət və bələdiyyə nəzarət orqanları olduğunu göstərir. İdarənin və ya daxili nəzarətin nəzarətini həyata keçirən orqanların əsas hüquqları müəyyənləşdirilir.

Mühüm bir yenilik pul fondu və Xəzinədarlıq nəzarəti funksiyalarının detallı olduğu faktdır.

Yeni və əsaslı olaraq nəzarət orqanlarının işinin keyfiyyətinə olan tələblərin artması vacibdir. Xüsusilə Palatanın bütçənin icrası ilə bağlı yekunlarına dair məlumatların etibarsız və qeyri-dəqiqliklə üzə çıxarılması hallarında Hesablama Palatasının rəhbərləri və auditorları vəzifələrindən azad edirlər. Bütün bunlar bizə maliyyə nəzarəti və audit üçün hüquqi çərçivənin formalaşdırılmasında irəli addım atıldığını bildirməyə imkan verir. Lakin dövlət maliyyə nəzarəti və auditini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün nəzarət orqanlarını adlandırmaqla yanaşı, öz vəzifələrini, hüquqlarını, əhatə dairəsini, işçilərinin statusu və səlahiyyətlərini qanunla müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Maliyyə auditorları, prokurorlar və müstəntiqlər arasındakı əlaqələrin bir çox məsələləri qanuni tənzimlənməmişdir və bu, birgə vəzifələrin həllində

müxtəlif çətinliklərə səbəb olan "iş qaydasında" həll edilir. Dövlət nəzarət orqanlarının dövlət maliyyə nəzarəti sistemindən kənarında fəaliyyət göstərən auditor institutu ilə qarşılıqlı əlaqədə bu gün aydınlıq yoxdur. Mövcud vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün mümkün olan bütün tədbirləri, o cümlədən nəzarət orqanlarının aşkar edilmiş pozuntuları aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin tətbiq edilməsi imkanlarının genişləndirilməsi və bu cür pozuntulara görə məsuliyyət daşımaq üçün lazım olan tədbirləri görmək lazımdır. Bu gün dövlət orqanları maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsinə ciddi diqqət yetirirlər. Aydındır ki, inkişaf etmiş idarəetmə sisteminin mövcudluğu iqtisadiyyatın və ölkənin maliyyə sisteminin effektiv fəaliyyətinin zəruri şərtidir. Onu islah etmək üçün bir sıra addımlar atılmışdır. Dövlətin maliyyə nəzarətini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün dövlət nəzarət orqanlarını adlandırmaqla yanaşı, öz vəzifələrini, hüquqlarını, əhatə dairəsini qanunvericiliklə müəyyən etmək lazımdır.

Nəzarət orqanlarının nəzarət funksiyalarını yerinə yetirmək üçün məsuliyyət daşıyan orqanlarının səyləri razılaşdırılmamışdır və əsasən maliyyə sisteminin parçalanmasına səbəb olan şöbəsi çərçivəsində həyata keçirilir. Hesab edirəm ki, başqa bir vacib məsələ maliyyə qanunvericiliyinin pozulmasına dövlət maliyyə nəzarəti imkanını müəyyən edən qanunun olmamasıdır. Nəhayət, maliyyə qanunvericiliyinin pozucularına təsir etmək üçün inzibati, maddi və maliyyə tədbirləri olmadan nəzarət orqanlarına verilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsində yüksək nəticələr əldə etmək mümkün deyildir. Beləcə hesab edirəm ki, bütün büdcə sistemi bu gün hazır olduqda, maliyyə nəzarəti və audit sisteminin islahat məsələsi ən vacib məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Doç.Dr. Cihan Bulut, Elçin Süleymanov. (2013) Dövlət Maliyyəsi. Bakı. S.32
2. (2002 S.Səfərov) Bütçə sistemi və onun idarə olunması. Bakı. S.95
3. N.A.Novruzov, X.Ə.Hüseynov. (2007). Maliyyə. Bakı. S.22-34
4. <http://banco.az/az/news/bank-olmayan-kredit-teskilatlari-ve-qaynar-xetleri>
5. <https://www.macpas.com/the-purpose-of-internal-audit/>
6. <https://www.wikiaccounting.com/audit-approach-four-types-audit-approaches/>
7. Otley, D.T. (1980), “The contingency theory of management accounting: achievements and prognoses”, Accounting, Organizations and Society, Vol. 5 (4), pp. 413-428
8. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu, Bakı, 2004-cü il.
9. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının konseptual əsasları, Bakı, 2007-ci il.
10. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları, Bakı, 2009-cu il.
11. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (sonradan edilmiş dəyişiklik və əlavələr nəzərə alınmaqla), Bakı, 2019-cu il.
12. İsayev V.İ., Abbasov Q.Ə., Hacıyeva M.C. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, Bakı: Azərneşr, 1998-ci il.
13. Abbasov Q.Ə. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, Bakı, 2009-cu il.
14. Abbasov Q.Ə. Sıfırdan başlayan mühasibat (maliyyə) uçotu, Bakı, 2013-cü il.
15. Abbasov Q.Ə., Səbzəliyev S.M. və b. Mühasibat (maliyyə) uçotu. Q.Ə.Abbasovun rəhbərliyi və elmi redaktorluğu ilə. Dərslik. Bakı, 2003-cü il.
16. Sadıqov Ə.A., Çəfərova Ş.Ə., Sadıqov Ç.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı, 2012-ci il.
17. Səbzəliyev S.M. Mühasibat (maliyyə) hesabatı, Bakı: “XKB və poliqrifiya”, 2003-cü il.

18. Rzayev Q.R. Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı, Bakı: “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2004-cü il, 176 s.
19. Fətullayev R. Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (İFRS əsasında), Bakı, 2015-ci il.
20. Fətullayev R. Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları üzrə məsələlər və testlər toplusu, Bakı, 2019-cu il.
21. Бабаев Ю.А., Петров А.М. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2012-ый год.
22. Бухгалтерский учет (учебник), под редакцией Ю.А.Бабаева, М.: «Проспект», 2008-ой год.
23. Бухгалтерский учет (хрестоматия), под редакцией В.И.Петрова, Санкт-Петербург: «Питер-Пресс», 2008-ой год.
24. Камышанов П.И., Камышанов А.П., Камышанова Л.И. Современная бухгалтерия и аудит на предприятиях и в банках, М.: АПП «Джангар», 2000-ый год.
25. Климова М.А. Бухгалтерская (финансовая) отчетность, издательство «РИОР», 2005-ый год, 144 с.
26. Кондраков Н.П. Бухгалтерский (финансовый, управленческий) учет, М., 2011-ый год.
27. Кутер М.И., Таранец Н.Ф., Уланова И.Н. Бухгалтерская (финансовая) отчетность, издательство «Финансы и статистика», 2005-ый год, 231 с.
28. Лацинская Н.В. Бухгалтерская (финансовая) отчетность, издательство «Перспектива», 2003-ий год, 108 с.
29. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности (учебник), М.: «Инфра-М», 2007-ой год.
30. Пучкова С.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность, издательство «ФБК-Пресс», 2002-ой год, 272 с.
31. Пучкова С.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность. Организации и консолидированные группы, издательство «ФБК-Пресс», 2004-ый год,

32. Финансовый учет (учебник), под редакцией В.Т.Гетмана, М.: «Финансы и статистика», 2007-ой год.

33. D.Leiwy, “Principles of accounting”, University of London / International Programmes, AC1025, 2015.